

Demokratik Institutlar we Adam hukuklary boýunça Býuro

TÜRKMENISTAN

MEJLISŇ DEPUTAT SAÝLAWY
25-NJI MART, 2018 Ý.

DIAHB (ODIHR) Saýlawlara baha bermek boýunça Missiýasy
Jemléýji hasabat

Warşawa ş.
30-njy maý, 2018 ý.

MAZMUNY

I.	EXECUTIVE SUMMARY	1
II.	INTRODUCTION AND ACKNOWLEDGMENTS	3
III.	BACKGROUND AND POLITICAL CONTEXT	4
IV.	ELECTORAL SYSTEM AND LEGAL FRAMEWORK	5
V.	ELECTION ADMINISTRATION.....	6
VI.	VOTER REGISTRATION.....	8
VII.	CANDIDATE REGISTRATION.....	10
VIII.	ELECTION CAMPAIGN.....	11
IX.	CAMPAIGN FINANCE.....	12
X.	MEDIA	13
	A. MEDIA ENVIRONMENT.....	13
	B. LEGAL FRAMEWORK AND CAMPAIGN COVERAGE.....	14
XI.	CITIZEN AND INTERNATIONAL OBSERVERS	15
XII.	COMPLAINTS AND APPEALS	16
XIII.	ELECTION DAY	17
	A. EARLY VOTING AND VOTING	17
	B. COUNTING, TABULATION, AND ANNOUNCEMENT OF RESULTS	18
XIV.	RECOMMENDATIONS	20
	A. PRIORITY RECOMMENDATIONS	20
	B. OTHER RECOMMENDATIONS	21
	ANNEX I: FINAL RESULTS	23
	ABOUT THE OSCE/ODIHR.....	23

**TÜRKMENISTAN
MEJLISIŇ DEPUTAT SAÝLAWY
25-NJI MART, 2018 Ý.**

DIAHB Saýlawlara baha bermek boýunça Missiýasynyň Jemleýji hasabat¹

I. GYSGAÇA MAZMUNY

Türkmenistanyň Daşary işler ministrliginiň çakylygyna esaslanyp Ýewropada howpsuzlyk we hyzmatdaşlyk guramasynyň (ÝHHG) Demokratik institutlar we adam hukuklary boýunça býurosy (DIAHB) 25-nji martdaky Mejlisiň deputat saýlawlaryna syn etmek üçin Saýlawlara baha bermek boýunça Missiýany (SBM) belledi. Missiýa saýlawy geçirmek prosesiniň ÝHHG-niň borçnamalaryna we demokratik saýlawlar baradaky beýleki halkara borçnamalara we standartlara, şeýle-de ýerli kanunçylyga gabat gelşine baha berdi.

25-nji martda geçirilen saýlawlarda hakyky demokratik saýlaw prosesleriniň möhüm deslapky şertleri üpjün edilmedi. Syýasy ýagdaýda diňe dilden aýdylanda plýuralistik häsiýetde bolup, iş ýüzünde saýlawçylara syýasy alternatiwalary hödürlemeýär. Esasy azatlyk şertleri düýpli syndyrylyp, saýlawçylaryň erkini azat beýan etmeklige päsgelçilik döredilýär. Aç-açanlygy görkezmek üçin görülen çärelerе garamazdan, netijeleriň hakykylygyny şübhe astyna goýmak bilen saýlawlaryň aç-açan geçirilmegi üçin şert üpjün edilmedi. ÝHHG-niň borçnamalaryna we beýleki halkara borçnamalara laýyklykda halk köpçüliginiň jemgyýetçilik işlerine gatnaşmagyny üpjün etmek üçin demokratik institutlaryny ösdürmek boýunça goşmaça tagallalar edilmelidi.

Türkmenistan baş ýyllyk möhlet bilen ýeke-täk mandatly saýlaw uçastoklaryndan saýlanýan 125 agzaly Parlamente (*Mejlise*) kanun çykaryjy hukuklary berýän prezident respublikasy bolup durýar. Ýerine ýetiriji häkimiýetlere gözegçilik gowşak bolup, Prezident edarasy Esasy Kanunyň gurluşynda dominant bolmagynda galýar. Halk wekilleriniň Geňeşine gaýtadan Esasy Kanunda orun berilmegi Mejlisiň häkimiýetini we syýasy durmuşdaky roluny mundan beýläk hem gowşatmaga şert döredýär.

Mejlise saýlawlaryň kanunçylyk binýady mejlise saýlawlar baradaky kanunçylyga synçylaryň hukugyny giňeldýän, anyklaşdyrylan wagt möhletleri, syýasy partiýalaryň dalaşgärleri hödürlemekdäki roluny ýokarlandyrmak we saýlawlaryň jemleýji netijeleri boýunça hasabatynyň hökmany neşir edilmegine degişli goşundylary girizmek arkaly kämilleşdirildi. Emma DIAHB-niň möhüm meseleler boýunça, şol sanda hukuklaryň kemsidilmegi, saýlawlary dolandyrmak, sesleri hasaba almak, saýlaw kampaniýasy we ony maliýeleşdirmek hem-de saýlaw günündäki proseduralar boýunça esasy maslahatlaryny amala aşyrmak üçin kanunçylygyň mundan beýläk hem kämilleşdirilmegi zerur bolup durýar.

Saýlaw taýýarlyk görmekde we guramakda Saýlawlary we sala-salşyklary geçirmek baradaky Merkezi Topar (mundan beýläk - MST) tarapyndan ýolbaşçylyk edilýär. Bu gurama çäreleriň tertibini çap edýär, aşaky saýlaw toparlaryna gözükdirijileri çykarýar we saýlawçylar baradaky wideo ýazgylaryny taýýarlaýar. Emma saýlawlary dolandyrmaklygyň aç-açanlygy yzygiderli jemgyýetçilik çykyş etmeleriň we çap edilen çözgütleriň ýoklugy sebäpli çäklendirilen bolup durýar. Saýlaw gününden birnäçe gün öň, bütin ýurt boýunça birnäçe saýlaw uçastoklarynda, aýdylyşyna görä Prezidentiň görkezmesi bilen MST-niň çözgüdi ýa-da başga bir kanuny esas bolmazdan web-

¹ Bu hasabatynyň inlis dilindäki görnüşi ýeke-täk resminama bolup, onuň resmi däl terjimesi türkmen we rus dillerinde elýeterlidir.

kameralar oturdyldy. Saýlawlary geçirmek boýunça edaranyň döwlet häkimiýetlerinden garaşsyz bolmazlygy aladalandyryýar.

Saýlawçylaryň sanawlary her bir saýlaw uçastogy tarapyndan her bir saýlaw prosesi üçin täzeden düzülýär. Birnäçe gezek täzeden hasaba almaklygyň garşysyna hiç bir kepillendirilen gorag ýok; bu babatda DIAHB-niň beren maslahatlary hasaba alynman galdy. MST-niň aýtmagyna görä, 2018-nji ýylyň 1-nji martyndaky ýagdaýa görä 3286138 saýlawçy hasaba alyndy, emma Türkmenistanda kämillik ýaşyndaky adamlar baradaky çap edilen maglumatyň bolmazlygy takyk baha bermekde we saýlawçylaryň hasaba alnyşynda päsgelçilik döredýär. Kanunçylyk halkara standartlarynyň tersine türme tussaglykdaky bolan we ruhy taýdan näsag adamlaryň ses bermek hukugyny çäklendirmegi dowam edýär.

MST-niň maglumatyna görä, ähli 284 sany dalaşgär, şol sanda 71 sany zenan, syýasy partiýalar we raýatlaryň topary tarapyndan teklip edilip hasaba alyndy. Dalaşgärleriň aglabasy resmi adamlar ýa-da döwlet pudagyň işgärleri bolup durýar. Her bir okrugda iki ýa-da ondan köp dalaşgär hasaba alyndy. Kanunçylyk her bir dalaşgäriň ýurtda 10 ýyllyk hemişelik ýaşamak zerurlygyny talap edip goýýar we günäsiniň nähili derejede agyrlygyna seretmezden tussaglygy gutarmadyk ýa-da aýrylmadyk adamlara dalaşgär bolmagy gadagan edýär. Bu çäklendirmeler demokratik saýlawlary geçirmek bilen bagly bolan halkara standartlaryna doly laýyk gelmeýär.

Saýlaw kodeksine görä, dalaşgärler erkin saýlaw kampaniýasyny geçirmeklige, şeýle-de saýlaw boýunça duşuşyklary geçirmekde we köpçülikleýin habar beriş serişdelerine ygtyýary bolmakda deň hukukdan peýdalanýarlar. Emma iş ýüzünde, Merkezi saýlaw topary birmeňzeş, ýagny habar beriş serişdelerinde dalaşgärleriň terjimehalyny çap etmek, döwlet telewideniýesinde her bir dalaşgäriň öňünden ýazdyrylan bir çykyşyny goýbermek we her bir dalaşgäriň saýlawçylar bilen üç sany duşuşygyny gurnamak ýaly saýlaw çärelerini işläp düzdi. Ähli dalaşgärler özlerini Prezidentiň syýasaty bilen ugurdaş alyp bardylar. Saýlaw kompaniýasy kän bir gözeilginç bolmady we jemgyýetçilik üçin az gyzyklanma döretdi.

Saýlaw kampaniýasyny maliýeleşdirmek boýunça düzgünler örän az we saýlaw kampaniýasynyň nähili gurnalýandygy bilen bagly hakykata gabat gelmeýär. Kanun syýasy partiýalaryň olaryň maliýeleşdiriş çäreleri barada hasabatlary bermekligini talap edýär, eger-de olaryň öz saýlaw kampaniýalaryny maliýeleşdirmek boýunça hasabat bermedik ýagdaýlarynda jerimeleri göz önünde tutýar. Emma Partiýalar we dalaşgärler saýlaw kampaniýasyna hiç hili çykdaýy etmediler, sebäbi MST saýlaw çäreleriniň ählisini gurnady we maliýeleşdirdi. Syýasy partiýalar öz goşantlary barada hiç hili hasabatlary bermediler.

Köpçülikleýin habar beriş serişdeleri saýlawçylary olaryň düşüňjeli saýlaw geçirmegi üçin şertlerden mahrum edýän bu ulgama döwlet monopoliýasynyň bolmagy, alternatiw ýa-da tankydy pikirleriň ýoklugy bilen häsiýetlendirilýär. Döwlet eýeçiliginde bolan ýeke-täk Internet berijiniň we öýjüklü telefon aragatnaşyk ulgamynyň bolmagy, çäklendiriji düzgünnamalar internet giňişliginde çykyşlaryň neşir edilmeginiň önüni alýar we köp sanly web saýtlary we jemgyýetçilik torlary petiklenen ýagdaýda bolup durýar. Dalaşgärler saýlawçylara ählisi bir meňzeş bolan önünden ýazylan 10 minutlyk telewideniýe üçin çykyş bilen ýüzlendiler. Hiç bir hili bilelikdäki jedelleşme ýa-da beýleki dalaşgärler bilen diskussiýa geçirilmedi. Deputatlyk wezipesine dowam edýän prezidentiň oglundan tapawutlylykda, dalaşgärler täzelikler gepleşiklerinde görkezilmediler.

Kanun ÝHHG-niň borçnamalaryna laýyklykda ýerli we daşary ýurtly synçylarynyň saýlaw kampaniýasyna gözegçilik etmeklerini üpjün edýär. Ýerli synçylar syýasy partiýalar, dalaşgärler, jemgyýetçilik toparlary we raýat toparlary tarapyndan hödürlendiler. Emma garaşsyz raýat jemgyýeti guramalarynyň bolmazlygy garaşsyz raýatyň syn bermegine päsgelçilik bolup durýar. Döwlet tarapyndan döredilen jemgyýetçilik guramalarynyň işjeňligi sözüň doly manysynda syn bermäge

mümkinçilik berip bilmedi. Saýlaw kodeksine we MST-niň gözükdirmeleriniň garşysyna, DIAHB (ODIHR) Saýlawlara baha bermek boýunça Missiýasynyň birnäçe saýlaw uçastoklarda berlen sesleri sanamaklyga gatnaşmagyna ýol berilmedi.

Saýlaw kodeksi saýlaw kampaniýasynyň her bir gatnaşyjysyna kanuny goraga ýüz tutmaga hukuk berýär. Şikayät etmekde we degişli ýurisdiksiýalarda aýdyňlygyň bolmazlygy netijeli hukuk goragyna bolan hukugy howp astyna goýýar. Hiç bir adamyň şikayät bilen ýüz tutmandygy sebäpli şikayätlary çözmek mehanizmi barlagdan geçirilmedi.

DIAHB-niň (ODIHR) usulyýetine laýyklykda, Saýlawlara baha bermek boýunça Missiýasy saýlaw günündäki prosesleri ulgamlayn ýa-da tutuşlaýn usulda syn edip bilmedi. DIAHB-niň (ODIHR) Saýlawlara baha bermek boýunça Missiýasynyň çäkli sanda baryp gören saýlaw uçastoklary oňat enjamlaşdyrylypdyr. Barlyp görülen saýlaw uçastoklarynda ses berlişi barada berilýän maglumatlar ep-esli artdyrylyp berilýäne meňzeýär. Ses bermek, sesleri sanamak we netijeleri kesgitlemek ýagdaýlarynda düýpli kemçilikler ýüze çykaryldy. Ähli parlament ýerleri birinji tapgyrda doldurylsa-da, MST gutarnykly netijeleri 30-njy martda çap etdi.

Şu hasabat Türkmenistanda saýlaw prosesini demokratik saýlawlar babatdaky ÝHHG-niň borçnamalaryna hem-de beýleki halkara guramalarynyň borçnamalaryna we standartlaryna gabat getirmek üçin birnäçe maslahatlary öz içine alýar. Esasy maslahatlar köpçülikleýin habar serişdeleriniň erkinligi, saýlawlara taýýarlyk görmek we guramak, sesleri hasaba almak, saýlaw kampaniýasyny geçirmek we saýlaw gününde işleriň amala aşyrylyşyna degişli bolup durýar. DIAHB (ODIHR) saýlaw proseslerini kämilleşdirmek, şu we öňki hasabatlarda görkezilen maslahatlary ýerine ýetirmek bilen bagly işlerde ýerli häkimiýetlere kömek bermäge taýýardyr.

II. GIRIŞ WE MINNETDARLYK BILDIRME

Türkmenistanyň Daşary işler ministrliginiň (TDIM) çakylygyna esaslanyp Ýewropada howpsuzlyk we hyzmatdaşlyk guramasynyň (ÝHHG) Demokratik institutlar we adam hukuklary boýunça býurosy (DIAHB) 25-nji martdaky Mejlisiň deputat saýlawlaryna syn etmek üçin Saýlawlara baha bermek boýunça Missiýany (SBM) belledi.² Mikloş Harajtiniň ýolbaşçylygynda ÝHHG-niň DIAHB-niň (ODIHR) Saýlawlara baha bermek boýunça Missiýasy alty sany ÝHHG-niň ýurdundan bolan alty sany bilermeden ybarat boldy. SBM Aşgabatda 13-30-njy mart aralygynda ýerleşdi, emma bilermenler Daşoguz we Mary şäherlerine saýlaw kampaniýasynyň geçirilýän wagty we wagtyndan öň ses berilýän wagty baryp gördüler.

Saýlaw prosesine demokratik saýlawlar babatdaky ÝHHG-niň borçnamalaryna hem-de beýleki halkara guramalarynyň borçnamalaryna we standartlaryna, şeýle hem ýerli kanunçylyga laýyklykda baha berildi. DIAHB-niň usulyýetine görä, SBM saýlaw günü ulgamlayn we hemmetaraplaýn usulda gözegçilik etmedi. Emma Missiýanyň agzalary ses bermek, sesleri sanamak we netijeleri kesgitlemek ýaly işler geçirilen wagtynda çäklendirilen saýlaw uçastoklaryna baryp gördüler.

DIAHB-niň SBM-i Türkmenistanyň häkimiýetlerine, şol sanda Daşary işler ministrigine we onuň ÝHHG-niň ýanyndaky wekilhanasyna, MST-ä şu saýlawlara syn etmäge çakylygy üçin we beýleki döwlet we ýerli häkimiýet edaralaryna olaryň kömekleri we hyzmatdaşlygy üçin özüniň minnetdarlygyny bildirýär. SBM şeýle hem syýasy partiýalaryň wekillerine, dalaşgärlere,

² Türkmenistan boýunça [DIAHB-niň \(ODIHR\) öňki hasabatyna](#) seret.

jemgyýetçilik guramalaryna, köpçülikleýin habar beriş serişdelerine, ÝHHG-ä gatnaşyjy döwletleriň ilçihanalaryna we Hyzmatdaşlyk boýunça egindeşlere olaryň hyzmatdaşlygy üçin, hem-de ÝHHG-niň Aşgabatdaky Merkezine onuň degerli kömekleri we hyzmatdaşlygy üçin aýratyn minnetdarlygyny bildirmek isleýär.

III. ÖŇKI ÝAGDAÝLAR WE SYÝASY KONTEKST

Esasy Kanuna laýyklykda, Türkmenistan demokratik, dünýewi kanun esasynda dolandyryşly prezident respublikasy bolup durýar. 2016-njy ýylda Mejlis tarapyndan güýje girizilen Esasy Kanunyň täze görnüşi häkimiýeti kanun çykaryjy, ýerine ýetiriji we hukuk goraýjy şahalara bölýär. Emma, ýerine ýetiriji häkimiýetiň üstünden gözegçilik gowşak, esasy kanun gurluşynda prezident edarasy dominant bolup durýar.³ Syýasy giňişlik häzirki wagtda wezipesine dowam edýän Prezident Gurbanguly Berdimuhamedow tarapyndan düýpli monopoliýanyň täsirinde bolup, ol 2007-nji ýyldan bäri bu wezipäni eýeleýär we 2017-nji ýylda täze 7 ýyllik möhlete saýlandy. Esasy Kanunda prezidentlik wezipäni eýelemeklige çäklendirme goýulmandyr.

Kanun çykaryjy güýç bir palatadan ybarat bolan Mejlis tarapyndan amala aşyrylyp, ol ýylda azyndan iki gezek sessiýalary geçirýär.⁴ Halk Maslahatyna 2017-nji ýylyň oktyabrynda täzeden Esasy Kanunda orun berilmegi Mejlisiň mundan beýläk hem häkimiýetini we syýasy durmuşdaky roluny gowşatmaklyga mümkinçilik döredýär.⁵ Halk Maslahaty Esasy Kanunda iň ýokary wekilçilikli organ hökmünde beýan edilýär. Bu organyň Prezident, Ministrler kabineti, Mejlis we beýleki döwlet organlary tarapyndan amala aşyrylmagy hökmany bolan çözümleri kabul etmäge ygtyýarly edýär.⁶

2013-nji ýylda saýlanan we syýasy sahnadan gidip barýan *Mejlisde* ýerleriň aglabasyny Demokratik partiýa eýeläpdi.⁷ Prezident Berdimuhamedowyň başlangyjy bilen 2012-nji ýylda kanunçylyga birden köp syýasy partiýanyň bolup bilmek mümkinçilikleri girizildi hem-de iki sany täze syýasy partiýa hasaba alyndy – 2012-nji ýylda Senagatçylar we Telekeçiler partiýasy, 2014-nji ýylda bolsa – Agrar partiýasy.⁸ Kagyz ýüzünde köppartiýalylykdygyna garamazdan, syýasy meýdançada dürli pikirlilik iş ýüzünde ýetmezçilik edýär; ähli üç partiýa hem özlerini Prezident Berdimuhamedowyň

³ Seret [DIAHB-niň Türkmenistanyň Esasy Kanunynyň Taslamasyna bellikleri](#), Waşawa ş., 21.07.2016.

⁴ Hereket edýän parlament agzalary DIAHB-niň SBM-ine öňki Mejlisiň käbir ýyllarda ýediden köpräk sessiýasynyň bolandygyny, her sessiýanyň 2-3 gün dowam edendigini aýtdylar.

⁵ Halk Maslahaty Prezident tarapyndan dolandyrylyp, onuň agzalary onuň başlygyndan, Mejlisiň ähli agzalaryndan, ähli ministrlerden, Ýokary Kazyýetiň başlygyndan, Baş Prokurordan, Adalatçydan, hem-de ýerli dolandyryş we maslahat organlarynyň wekillerinden ybarat bolup durýar. 2008-nji ýylda ýatyrylan bu organ hereket edýän Esasy Kanun tarapyndan täzeden dikeldilip, oňa berlen ygtyýarlyklary Mejlisiň ygtyýarlyklary bilen gabat gelýär, iş ýüzünde bolsa Mejlisiň ygtyýarlyklaryndan ýokary gelyär.

⁶ *Halk Maslahatynyň* wagtynyň 25-nji martdaky saýlawlardan soň bellänmegine garaşylýar.

⁷ Türkmenistan Sowet Sosialistik Respublikasynyň Kommunistik Partiýasynyň mirasdüşeri Demokratik Partiýasy Türkmenistanyň ilkinji Prezidenti Saparmyrat Nyýazow tarapyndan 2006-njy ýylda aradan çykýança ýolbaşçylyk edildi. Häzirki hereket edýän Prezident Berdimuhamedow özüniň Demokratik partiýadaky agzalygyny 2012-nji ýylda togtatdy.

⁸ ÝHHG-na gatnaşyjy Döwletler ÝHHG-niň 1990 ýyldaky Kopengagen Resminamasynyň 3-nji paragrafynda “syýasy guramalar babatda köppikirliligiň möhümdigini” ykrar edýärler. 2010-njy ýylyň ÝHHG/DIAHB-niň we Wenesiýa Komissiýasynyň Syýasy partiýalary düzgünleşdirmek boýunça Usuly gözükdirmeleriniň 20-nji paragrafy “Syýasy partiýalar babatda kanunçylyk köppikirliligi syýasy gursawy döretmeklige gönükdirilmelidir. Raýatlaryň syýasy partiýalaryň platformalaryny beýan edip bilmek ýaly usulda dürli syýasy pikirleri kabul edip bilmekleri, güýçli demokratik jemgyýetiň alamaty bolup durýar” diýip maslahat berýär.

syýasaty bilen utgaşdyryp, diňe özleriniň hünär aýratynlykly goldaw esaslary bilen tapawutlanýarlar.⁹

Esasy Kanunda syýasy pikirleriň, bileleşikleriň we parahatçylykly ýygnaşyklaryň erkinligi beýan edilsede, iş ýüzünde olar ähli degişli hereketleriň döwlet tarapyndan pugta kontrol edilmegi esasynda berk çäklendirilendir. DIAHB mundan öň hem esasy azatlyk hukuklarynyň çakdanaşa çäklendirilendigi barada belläpdi, muňa bolsa BMG-niň Adam hukuklary Komitetiniň hem maslahatlary hökmünde hem garalypdy.¹⁰ Beýan edilen maslahatlar entäk hem Türkmenistanda amala aşyrylmaga degişlidir.

IV. SAÝLAW ULGAMY WE KANUNY ESASLAR

Esasy Kanuna görä, 125 sany deputaty bolan Mejlis göni saýlaw usuly esasynda bir mandatly saýlaw okruglaryndan 5 ýyl möhlet bilen saýlanýar. Saýlanmak üçin dalaşgär 50 göterimden ýokary bolan sesleri almaly. Eger-de birinji tapgyrda dalaşgärleriň hiç biri sesleriň ýarysyndan köpüsini alyp bilmese, onda iki hepdäniň dowamynda ilkinji tapgyrdaky iki sany köp ses alan dalaşgärleriň arasynda ses bermekligiň ikinji tapgyry geçirilýär.

Saýlaw Kodeksi saýlaw gününe 70 günden giç bolmadyk möhletde MST tarapyndan 125 sany saýlaw okruglaryny döretmegini talap edýär. Saýlaw okruglary diňe saýlaw geçirmek maksady bilen döredilýär we dolandyryş ulgamyna gabat gelmeýär. Kanun her bir saýlaw okrugdaky saýlawçylaryň sanynyň deň bolmagyny we ortaça 10 göterimden (uzak ýerlerde 15 göterime çenli) tapawut etmezligini kesgitleýär. Saýlaw gününüň önüsyraýynda her bir saýlaw okrugsy boýunça saýlawçylaryň sany köpçüligine yglan edilmedi. MST tarapyndan saýlaw gününden soň yglan edilen maglumatlara görä, Aşgabatdaky 9-njy saýlaw okrugsyndan başga ähli saýlaw okruglaryndaky saýlawçylaryň sanyndan üýtge, umuman, kanunyň talaplaryna, DIAHB-niň öňki maslahatlaryna gabat gelýär.¹¹

Mejlise saýlawlar 2016-njy ýylyň Esasy Kanuny we 2013-nji ýylyň Saýlaw kodeksi tarapyndan dolandyrylýar. In soňky sapa 2017-njy ýylyň oktyabrynda üýtgeşme girizilen Esasy Kanun azatlygy, ähliumumy, deň we göni saýlamak hukuklary esasynda gizlin ses bermek arkaly saýlamaga hukugy, saýlanmak hukugyny yglan edýär. Emma öňki DIAHB-niň maslahatlaryna garamazdan, zerur bolmadyk saýlamak hukuklarynyň çäklendirmeleri, şol sanda ýaşayan ýeri we maýyplyk bilen bagly çäklendirmeler bar. Türkmenistan demokratik saýlawlara degişli bolan esasy halkara mehanizmlere gatnaşygy bolup durýar.¹²

⁹ Senagatçylar we Telekeçiler Partiyasy özüniň 10 000-den gowrak agzasynyň bardygyny aýdýar we esasan, telekeçi gatlagyň wekili bolup durýar. Agrar Partiya özüniň 40 000-den gowrak agzasynyň bardygyny belleýär we daýhanlar gatlagyna wekilçilik edýär. Demokratik partiya bolsa özüniň 210 000-den gowrak agzasynyň bardygyny aýdyp, giň köpçülikden goldaw tapýar.

¹⁰ BMG Adam hukuklary boýunça Komitetiniň [Türkmenistan boýunça ikinji döwürleýin hasabatynyň jemleýji synlary](#), 20.04.2017ý., 42-49-njy paragraflary.

¹¹ Ýurt boýunça ortaça her bir saýlaw okrugsy boýunça hasaba alnan 26 329 sany saýlawçy bilen deňeşdirilende, dört sany saýlaw okrugsy 15 göterimden hem köp tapawut berdi. In köp tapawut eden saýlaw okrugsy ýurt boýunça derejededen 46 göterim derejede tapawutlanmak bilen Aşgabat şäheriniň 9-njy saýlaw okrugsy boldy. DIAHB-niň SBM-a bu aratapawutlaryň sebäpleri boýunça hiç hili düşündirişler berilmedi.

¹² Şol sanda, Raýat we syýasy hukuklar boýunça halkara Pakty (1966), Jynsy diskriminasiýalaryň ähli görnüşlerini aradan aýyrmak boýunça halkara Konwensiýasy (1965), Aýallaryň garşysyna bolan diskriminasiýalaryň ähli görnüşlerini aradan aýyrmak boýunça Konwensiýasy (1979), BMG-niň Korrupsiya garşy Konwensiýasy (2003), Maýyp adamlaryň hukuklary boýunça Konwensiýa (2006).

2013-nji ýylda güýje giren Saýlaw Kodeksine iň soňky parlament saýlawlaryndan bäri dört sapa, iň soňky sapa 2017-nji ýylda üýtgeşme girizildi. Oňyn ýagdaý hökmünde, käbir üýtgeşmeleriň saýlaw prosesiniň aýdyňlygyny ýokarlandyrmaga gönükdirilendigini bellemek bolar. Meselem, 2014-nji ýylyň goşundylary synçylara saýlaw prosesiniň köp etaplaryna baryp görmäge ygtyýar berýär, şikaýat edýänler üçin olaryň şikaýatlary boýunça habarly bolmak hukugyny berýär, 2017-nji ýylyň goşundylary MST-niň saýlawlaryň ahyrky netijelerini köpçülikleýin habar beriş serişdelerinde çap etmegini we käbir saýlaw prosesleriniň möhletlerini düzetmegini düzgünleşdirýär.¹³ Beýleki üýtgetmeler bolsa jemgyýetçilik guramalarynyň syýasy partiýalary güýçlendirmek üçin beýan edilen maksat bilen dalaşgärleri bellemek hukugyny aradan aýyrýar. Emma DIAHB-niň köpsanly maslahatlary nazara alynman galýar we esasy meseleler boýunça, şol sanda saýlaw komissiýalarynyň döredilişi boýunça, saýlawçylaryň sanawyny düzmek boýunça, şikaýatlar we ýüztutmalar ulgamy boýunça, hem-de saýlaw kompaniýasyny geçirmek we ony maliýeleşdirmek boýunça entäk hem kanuny reformalary işläp düzmek zerur bolup durýar.

Kanuny esaslaryň MST tarapyndan çykarylýan çözümler bilen üsti ýetirilýär. Oňyn ýagdaý hökmünde, MST şu saýlawlar boýunça aşak derejedäki saýlaw komissiýalaryna giňişleýin taýýarlanylýan usuly gollanmalary çykardy, saýlawlarda bäsleşýän dalaşgärler barada, şol sanda olaryň haýsy partiýa degişliligi barada maglumatlary çap etdi we ýörite internet saýtyny döretti. Emma, kanunçylygyň elýeterlilik we hukuk aýdyňlygy boýunça usulyýetler bozulýan bolmaklygynda galdy. MST-den öz çözümlerini resmi gazetlerde ýa-da internet saýtlarynda neşir etmeklik talap edilmeyär. Onuň deregine MST-niň çözümleri barada gysby bellikler çap edildi. Üstesine-de, şu saýlawlar boýunça kanunlaryň täzelenen görnüşleri MST tarapyndan jemgyýetçilige elýeterli edilmedi.

Umuman alanyňda, kanunçylyk binýady saýlaw prosesini geçirmek üçin esas bolup durýar. Emma çynlakaý syýasy bäsleşik has giňişleýin proseduralaryň işlenilip taýýarlanylýanmagyny talap ederdi. Esasy meseleler, şol sanda saýlawçylary hasaba almak, dalaşgärleri hasaba almak, saýlaw gününde berjaý edilmeli proseduralar, saýlaw netijelerini kesgitlemek, syýasy partiýalary we saýlaw kompaniýasyny maliýeleşdirmek, şikaýatlar we ýüztutmalar boýunça bar bolan häzirkki düzgünleşdiriji kanunçylyk ýaryşly saýlaw prosesinde hakykatdan hem ýeterlik bolmazdy.

V. SAÝLAWA TAÝÝARLYK GÖRMEK WE GURAMAK

Parlament saýlawlaryna öz içine aşakdakylary alýan baş basgançakda taýýarlyk görüldi we geçirildi: MST, 6 sany welaýat Saýlaw komissiýasy, şol sanda Aşgabat şäheri, 60 sany etrap Saýlaw komissiýalary, 125 sany okrug saýlaw komissiýalary we 2604 uçastok saýlaw komissiýalary, şol sanda 39 sany Türkmenistanyň diplomatik wekilhanalary.¹⁴ Ähli saýlaw komissiýalary baş ýyl möhlet bilen bellendiler.

MST syýasy partiýalar, jemgyýetçilik guramalary we raýatlar topary tarapyndan öňe sürülýän we Prezident tarapyndan bellenen 15 sany agzasy bolan hemişelik organ bolup durýar. Kanuny esaslar tarapyndan yglan edilmegine garamazdan, şu usul bilen onuň agzalarynyň bellenilmegi MST-niň garaşsyzlygy hakykatdan hem üpjün edilip bilmeýär. Saýlaw gününden birnäçe gün öň, Prezident

¹³ Aşak derejedäki saýlaw komissiýalarynyň mandatlary ýokary derejedäki saýlaw komissiýalarynda bolşy ýaly baş ýyla çenli uzaldyldy; has oňat taýýarlyk görmek maksady bilen 60 gün möhlete derek, saýlaw okruglary 70 günün dowamynda döredilmeli.

¹⁴ Saýlawlara taýýarlyk görmek we guramak boýunça bir goşmaça dereje bolup, ol Geňeş saýlaw komissiýasydyr we diňe ýerli saýlawlary geçirýär.

Berdimuhamedow, habar berlişine görä, MST-niň saýlaw uçastoklaryndan göni wideo goýberilişi gurnamaga görkezme berdi.¹⁵ DIAHB mundan öň hem halkara standartlaryna laýyklygy üpjün etmek maksady bilen MST-niň agzalarynyň belenilşine täzedan seretmegi maslahat beripdi.¹⁶

Hakykatda kanun boýunça her bir raýatyň saýlaw komissiýasynyň agzasy bolup bilýändigine garamazdan, iş ýüzünde welaýat, etrap, okrug we uçastok saýlaw komissiýasynyň agzalary döwlet gullukçylary bolup durýarlar. Meselem, welaýat saýlaw komissiýalaryndan 63 sany agzanyň diňe ikisi hususy pudakda işleýärler. DIAHB-niň SBM-niň duşuşyk geçiren uçastok saýlaw komissiýalarynyň agzalarynyň aglabasy şol uçastok saýlaw komissiýalarynyň ýerleşen ýerlerindäki döwlet institutlarynyň işgärleridi we olaryň wezipeleri bolsa köplenç ýagdaýda olaryň iş ýerindäki wezipe basgançagy bilen gabat gelýärdi. Ýagny şol edaranyň başlygy saýlaw komissiýalarynyň başlygy bolup durýardylar. Şeýle taýýarlyklar saýlawlary taýýarlamak we geçirmek boýunça organlaryň we olaryň şahsy agzalarynyň özbaşdaklygyny üpjün edip bilmeýär.

MST-niň 15 agzasyndan 4-siniň zenan maşgalasydygyna garamazdan, olaryň hiç biri ýolbaşçylyk wezipelerini eýelemeyärler.¹⁷ Welaýat saýlaw komissiýalarynda hem zenanlaryň wekilçiligi pes bolup, 63 sany agzadan 15 sanysy zenan maşgaladyr. Olaryň diňe biri welaýat derejesinde ýolbaşçy wezipäni eýeleýär.¹⁸

Saýlaw komissiýasynyň hökümetden we ýerli öz-özünü dolandyryş häkimiýetlerden garaşsyzlygyny üpjün etmek üçin hem-de komissiýalaryň öz işlerinde aç-açanlyk, professionalizm we adalatlylyk bilen çemeleşmelerini üpjün etmek üçin degişli çäreler işlenilip düzülmelidir we durmuşa geçirilmelidir. Hususan-da, Uçastok saýlaw komissiýasynyň agzalary dürli institutlardan saýlanyp, iş ýerindäki wezipe basgançaklary komissiýalardaky ýagdaýyna geçirilmän bilerdi. Komissiýalaryň içindäki gender balansyny kämilleşdirmek mehanizmlerine täzedan seredilmelidir.

Welaýat saýlaw komissiýasy esasan dolandyryş häsiýetli wezipeleri we okrug saýlaw komissiýasyna her bir welaýatda sesleri jemlemek (şol sanda Aşgabat şäherinde hem), olaryň protokol netijelerini MST-ä gowşurmak arkaly logistik kömek funksiýasyny ýerine ýetirýärler. Etrap saýlaw komissiýalarynyň wezipesi bolsa okrug saýlaw komissiýalaryny döretmek we olara gündelik işlerde kömek etmek bolup durýar. Okrug saýlaw komissiýalarynyň giň jogapkärçilikleri bar, şol sanda dalaşgärleri hasaba almakda, dalaşgärler üçin saýlaw kompaniýalaryny gurnamakda we okruglar üçin ses bermekligiň netijelerini kesgitlemek. Uçastok saýlaw komissiýalary bolsa saýlawçylaryň sanawlaryny düzmek, ses bermekligi gurnamaklyk we sesleri sanamaklyga jogapkär bolup durýarlar.

MST-niň amala aşyran işlerine garamazdan, saýlawlary taýýarlamak we geçirmeklik işinde, umuman, aç-açanlyk bolmady. DIAHB-niň öňki maslahatlaryny käbir ýagdaýlarda göz önüne tutmak bilen, MST ses bermeklik işiniň kalendaryny, ähli aşaky derejedäki saýlaw komissiýalary, synçylar we köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň wekilleri üçin usuly görkezmeleri, şeýle hem saýlawçylary we dalaşgärleri hasaba almak barada gözükdirijileri işläp düzdi. Oňyn ýagdaý

¹⁵ MST web-kamera arkaly maglumat ýaýratmak barada hiç bir hili açyk çözüň çykarmady we olaryň Prezident Berdimuhamedowyň buýrugy esasynda oturdylandygyny boýun aldy. MST bütin ýurt boýunça 37 sany saýlaw uçastogynyň ses bermek prosesini MST-niň web sahypasynda sagat 7 00-dan 19 00-a çenli göni ýaýlyma bermek üçin saýlap aldy.

¹⁶ 1996-njy ýylda [BMG-niň AHK-nyň SRHHP-niň \(Syýasy we Raýat hukuklarynyň halkara pakty\) 25-nji maddasy üçin \(UN HRC\) №25 belgili Umumy bellikleriniň](#) 20-nji paragrafynda “ garaşsyz saýlaw organynyň saýlaw proseslerine gözegçilik etmek üçin döredilmelidir we bu prosesin adalatlylykda, ýüz görmezlikde we Pakt bilen laýyklykda kabul edilen kanunçylyga görä geçirilmegini üpjün etmelidir” diýlip beýan edilen talap bildirilýär.

¹⁷ MST-niň ýolbaşçylygy onuň başlygy, başlygyň orunbasary we sekretary tarapyndan amala aşyrylýar.

¹⁸ MST etrap, okrug we welaýat saýlaw toparlarynyň düzümleri barada maglumat bermeyär.

hökmünde, MST internet saýtyndan habar beriş serişdelerine bar bolan maglumatlary ýaýratdy.¹⁹ Saýlaw prosesi döwründe MST diňe 3 gezek sessiýa geçirdi.²⁰ Kanunçylygyň MST-niň çözgütleriniň çap edilmegini talap edýändigine seretmezden, MST-niň internet saýtynda we köpçülikleýin habar beriş serişdelerinde diňe käbir esaslandyryjy maglumatlar ýaýradyldy.²¹ Halkara standartlaryna doly gabat gelmek üçin, DIAHB-niň MST-niň çözgütleriniň we işleriniň açyklygyna degişli maslahatlaryň seredilmegi derwaýyslygyna galýar.²²

MST-niň aýtmagyna görä, birnäçe saýlaw uçastoklaryndan web -kamerasy arkaly ýazga alyp goýberiliş saýlaw prosesiniň açyklygynyň kämilleşdirilendigini görkezmeli. Emma kabul edilen çözgütleriň halk köpçüligine ýetirilmänligi we iş prosesleriniň kanunçylykda ornuny tapmanlygy üçin, iň soňky minutlarda amala aşyrylan işler saýlawçylara we Uçastok saýlaw komissiýalaryna howsala dörediji täsir ýetirmegi mümkindi.

Saýlawlar prosesine girizilýän innowasiýalar we üýtgeşmeler saýlaw prosesiniň gatnaşyjylary bilen maslahatlaşyp, saýlaw gününden has ön işlenilip taýýarlanylmaladyr. Olar degişli kanuny binýada esaslanmalydyrlar we saýlawçylara giňişleýin öwredilmelidirler.

VI. SAÝLAWÇYLARY HASABA ALMAK

Ýaşy 18-den geçen ähli raýatlaryň, kazyýet tarapyndan ukypsyz diýlip karar edilenlerden we türme tussaglygyna çekilenlerden başga, ses bermeklige hukugy bardyr. Eden jenaýatynyň agyrylygyna seretmezden ähli azatlykdan mahrum edilen şahslaryň raýatlyk hukugyndan mahrum edilmegi ÝHHG-niň borçlaryna we beýleki halkara borçnamalara ters gelýär, şeýle-de bu mesele BMG-niň AHK-nyň maslahatlarynda öz beýanyny tapypdy.²³ Ruhy taýdan näsag adamlary saýlaw hukugyndan mahrum etmek hem Näsag adamlaryň hukugy baradaky Konwensiýa garşy gelýär.²⁴ DIAHB-niň şu meselelere seretmek baradaky öňki maslahatlaryna seredilmän gelinýär.

¹⁹ MST-niň internet saýty türkmen, rus we iňlis dilinde bolup, türkmençe görnüşi has köp maglumat bilen üpjün edilendir.

²⁰ Habar berlişine görä, parlament saýlawlarynyň netijeleri tassyklan MST-niň sessiýasy 28-nji martda bolup geçdi, DIAHB-niň SBM-i şol wagt hem ýurduň çäginde. Emma SBM bu sessiýanyň işine gatnaşmak üçin çagyrylmady.

²¹ MST-niň çözgütleri doly görnüşde çap edilmedi. Onuň deregine, geçiriljek ýygnaýyň netijeleri barada maglumat berilmän, onuň gün tertibi baradaky gysgaça maglumat paýlaşyldy. Bu maglumat saýlaw kompaniýasynyň döwri, dalaşgärleri hasaba almak, saýlaw geçiriji topar agzalary baradaky maglumaty öz içine aldy. MST ses bermeklik barada öwrediji wideo gollanmany çykardy we telewideniýäniň birnäçe ýaýlymlarynda ýaýlyma goýberdi.

²² SRHHP-niň 19-njy maddasyna [BMG-niň AHK-nyň \(UN HRC\) 2011-nji ýyldaky №34 belgili Umumy bellikleriniň 19-njy paragrafy](#) şeýle talap edýär: “maglumat bilen tanyş bolmak hukugyny bermek üçin, gatnaşyjy döwletler jemgyýetçilik üçin gyzyklanma döredýän hökümet maglumatlaryna işjeň ýagdaýda giňişleýin elýeterli bolmagyny üpjün etmeli. Gatnaşyjy-döwletler şeýle maglumatlara ýeňil, tiz, netijeli we iş ýüzünde amala aşyryp bolýan ygtyýary döretmek üçin ähli gerekli işleri ýerine ýetirmäge çalyşmalydyrlar”. Şeýle hem [BMG-niň 2003-nji ý. Korrupsiýa garşy Konwensiýasynyň](#) 10-njy maddasyna seret.

²³ ÝHHG-niň 1990-njy ýyldaky Kopengagen Resminamasynyň 7.3-nji paragrafynda “ [Gatnaşyjy döwletler] uly ýaşly raýatlara ählumumy we deňhukukly saýlaw hukugyny kepillendirerler”, 24-nji paragrafynda bolsa hukuklaryň we erkinligiň çäklendirilmesi “kanunyň maksady bilen berk mynasybetde bolmalydyr” diýlip bellenýär. SRHHP-niň 25-nji maddasyna BMG-niň AHK-nyň (UN HRC) 1996-njy ýyldaky №25 belgili Umumy bellikleriniň 14-nji paragrafynda ses bermeklik hukugynyň çäklendirilmesi “obýektiv we esaslandyrylan” bolmalydyr diýlip bellenip geçilýär. Şeýle hem [BMG-niň Adam hukuklary boýunça Komitetiniň Türkmenistan boýunça ikinji döwürleýin hasabata Jemleýji syna](#) seret, 20.07.2017, paragraf 50-51.

²⁴ [Maýyp adamlaryň hukuklary boýunça Konwensiýanyň \(MAHK\)](#) 29-njy maddasyna görä “Gatnaşyjy-döwletler maýyp adamlaryň beýlekiler bilen deň esaslarda syýasy we jemgyýetçilik durmuşynda doly we netijeli gatnaşmaklaryny, göni ýa-da erkin saýlan wekilleriniň üsti bilen olaryň saýlamak we saýlanmak hukuklaryny we mümkinçiliklerini üpjün etmelidirler”. [BMG-niň MAHK boýunça Komiteti Türkmenistan boýunça Jemleýji](#)

Saýlawçylaryň sanawy her bir saýlaw prosesi üçin täzeden uçastok saýlaw komissiýalary tarapyndan düzülýär.²⁵ Kanuna görä, Uçastok saýlaw komissiýalary etrap dolandyryş häkimiýetleri tarapyndan üpjün edilýän maglumata esaslanmalydyr. Şol sanawa goşulmak üçin ses beriji şol ýerde azyndan 3 aýyň dowamyndan bäri ýaşayan bolmaly. Iş ýüzünde, käbir uçastok saýlaw komissiýalary degişli sanawlary gapy-gapy baryp öwrenmekden we ýerli dolandyryş guramalaryň ilkinji beren maglumatlaryny almazdan düzýärler. DIAHB-niň öňki beren maslahatlaryna garamazdan, kanunçylyk birnäçe gezek hasaba alynmaklygyň öňüni almakdan hiç hili kepilligi üpjün etmeýär.

Merkezleşdirilen, hemişelik saýlawçylary hasaba alyan merkezi döretmek arkaly saýlawçylaryň sanawyny düzmekligi kämilleşdirmeklige täzeden seretmeklik zerur bolup durýar. Saýlawçylary hasaba alyjy registr saýlaw gününden köp wagt öňünden sanawlary tazeläp durmalydyr, merkezleşdirilen ýagdaýda ýalňyşlyklaryň we birnäçe gezek hasaba almalaryň üstünde işlenmelidirler.

Saýlawçylaryň sanawy jemgyýetçilik bilen maslahatlaşmak üçin saýlaw uçastoklarynda saýlaw gününden 15 günden az bolmadyk möhletde elýeterli bolmalydyr. MST-niň saýlawçylaryň şahsy maglumatlaryny gorap saklamaga degişli diýip görkezme berendigine garamazdan, bu görkezme nähili maglumatlaryň goralmanydygy, şeýle goragy üpjün etmek üçin anyk we netijeli mehanizmi açyk we aýdyň belläp geçmeýär. DIAHB-niň SBM-i tarapyndan barlyp görülen käbir saýlaw uçastoklarynda käbirleri saýlawçylaryň sanawlaryny görkezmediler we käbirleri bolsa gizlin maglumatlary goramak baradaky talaplardan habarlary ýokdy.

Saýlaw Kodeksinde hiç bir ahyrky möhlet görkezilmezden, saýlawçylar özlerini sanawa goşmaklygy ýa-da saýlawçylaryň sanawynyň düzedilmeklerini talap edip bilýärdiler. Emma DIAHB-niň SBM-i şeýle haýyşyň gelip gowşandygy hakynda aýdan hiç bir kommissiýa gabat gelmedi. MST-niň aýtmagyna görä, 2018-nji ýylyň 1-nji martyndaky ýagdaýa görä, 3 286 138 saýlawçy hasaba alyndy. Saýlaw gününden soň MST iki sany başga görkeziji berdi.²⁶ Türkmenistanda kämillik ýaşyndaky ilatyň sany baradaky çap edilen maglumatyň bolmazlygy saýlawçylary hasaba almaklygyň dolulygyna we dogrulygyna baha bermäge päsgelçilik döredýär.²⁷

Asylyp goýlan saýlawçylaryň sanawlarynda atlary çykmaryk saýlawçylar saýlawçylaryň jemleýji sanawynyň çykarylandygyna seretmezden entäk hem atlarynyň goşmaça sanawa, şol sanda saýlaw günü saýlaw uçastoklarynyň özünde hem, goşmak mümkinçilikleri bardy.²⁸ Bu bolsa halkara

[synynda](#) (Maý, 2015) Türkmenistana “hukuk ukyplylygyndan kesilen adamlaryň ses bermeklik hukugyny tizden-tiz dikeltmek, olara ses bermek hukugy we şu bilen bagly bolan maglumatlara doly ygtyýar bermek arkaly maýyp adamlaryň ses bermek hukuklary üçin ähli çäklendirmeleri aýyrmalydyr” diýip maslahat berýär (paragraf 46).

²⁵Goşmaça sanawlar harby hassahanalarda, hassahanalarda we derňew izolýatorlarynda şol edaralaryň başlyklary tarapyndan düzülýär. Daşary ýurtda ýaşayanlar degişli ilçihanalardan/konsullyklardan öz atlarynyň saýlawçylaryň sanawyna goşulmaklaryny talap edip bilýärler.

²⁶26-njy martda MST saýlawçylaryň jemi hasaba alnan sany 3 291 312 diýip yglan etdi. 29-njy martda bolsa MST-niň internet sahypasy täze görkezijini berdi - 3 291 525.. DIAHB-niň SBM-i MST-niň wekilleriniň saýlaw gününden soň elýeterli bolmandyklary üçin dürli görkezijileriň tapawudyny bilip bilmedi.

²⁷Döwlet Statistika baradaky Komiteti DIAHB-niň SBM-ine ilatyň sany baradaky maglumaty onyň gizlindigi we diňe döwlet işlerde ulanylmaga degişlidigi bahanasy bilen bermedi. 2012-nji ýyldan bäri ilan sany baradaky maglumat heniz hem çap edilmeýär.

²⁸Saýlaw Kodeksine görä, saýlawçylaryň sanawlary saýlaw gününden 15 günden giç bolmadyk möhletde asylyp goýulmak üçin taýýar edilmeli.

derejesinde kabul edilen iş praktikasyna ters gabat gelýär we birnäçe gezek ses bermeklige eltip biler.²⁹

Birnäçe gezek ses bermeklik mümkinçiliginiň önüni almak maksady bilen saýlaw günü saýlaw uçastoklarynda saýlawçylaryň atlaryny hasaba almaklygyny aradan aýyrmaklyga täzeden seredilip bilnerdi. Kanun tarapyndan saýlawçylaryň sanawyny düzmekligiň in soňky möhletlerini bellemek girizilip bilnerdi, şondan soň goşmaça maglumat girizmek diňe anyk kanunda bellenen tertipde kazyýet gözegçiligi esasynda girizilip bilnerdi.

VII. DALAŞGÄRLERI HASABA ALMAK

Mejlisiň deputaty bolmak üçin dalaşgär 25 ýaşdan ýokary we ýurtda soňky 10 ýylyň dowamynda hemişelik ýaşayan Türkmenistanyň raýaty bolmalydyr. Jenaýat jogapkärçiligi aýrylmadyk we gutarmadyk raýatlar mejlisiň deputatlygyna saýlanmak üçin dalaşgär bolup bilmeyärler. Hemişelik ýaşamak baradaky çäklendirme gereginden artyk we amala aşyran jenaýatynyň nähili derejede agyrlygyna seretmezden jenaýat geçmişi bolanlara gadagançylyk proporsional däl diýlip hasap edilip bilner.³⁰

Dalaşgär bolmak üçin jenaýat jogapkärçilikli geçmişi bolany üçin çäklendirmelere proporsionallyk usullaryna görä täzeden seredilip bilnerdi. Dalaşgär bolmak üçin hemişelik ýaşamaklygynyň möhleti çäklendirilip ýa-da bu talap aradan aýrylyp bilner ýaly bu meselä hem täzeden seretmeli.

Dalaşgärler syýasy partiýalar ýa-da raýatlaryň toparý tarapyndan saýlaw gününden 60-dan 30 güne çenli önünden teklipl edilýärler.³¹ Syýasy partiýalar dalaşgärlige kandidatlarý partiýalaryň ýygnaclarynda saýlaýarlar, bu proses, şeýle-de, birnäçe partiýalar tarapyndan bilelikde geçirilip bilinýär. Raýatlaryň toparý tarapyndan dalaşgärlige hödürlemek üçin belli bir okruglarda ýygnaclaryň geçirilmegi, olarda 200-den gowrak saýlawçynyň hasaba alynmagy we sesleriň aglaba köplüginin degişli dalaşgäriň peýdasyna bolmagy zerurdyr.

Hasaba alynmak üçin, saýlaw gününüň 50 we 25 gün önünden aralyk möhletde dalaşgärlige teklipl edýän organyň ýüzlenmesi we dalaşgäriň razyçylygy barada beýannama degişli okrug saýlaw komitetine gowşurylýar. Raýatlaryň toparý, şeýle hem gatnaşyjylaryň atlary, doglan wagty, salgylary we her biriniň gollaryny öz içine alýan ýygnaçyň protokolyny tabşyrýalar. Raýatlaryň toparý diňe bir dalaşgäri öňe sürüp bilýärler we her bir raýat şunuň ýaly ýygnaclaryň diňe birine gatnaşyp bilýär.³² Birnäçe syýasy partiýalardan bolan wekiller DIAHB-niň SBM-i bilen duşuşdylar we şunuň ýaly

²⁹ Ýewropa Komissiýasynyň Geňeşiniň 2002-nji ýylyň “Kanunçylygynyň üsti bilen Demokratiýa” atly resminamasynyň (Wenesiýa Komissiýasy) I.1.2.iw paragrafyna görä, [Saýlaw meselelerinde önün iş praktikasy](#), “[...] saýlaw uçastoklarynda saýlaw gününüň özünde saýlawçylaryň hasaba alynmaklaryna rugsat berilmeli däldir”.

³⁰ 1990-njy ýylyň ÝHHG-niň Kopengagen Resminamasynyň 7.3-nji we 24-nji paragrafyna, Raýat we syýasy hukuklaryň Halkara paktynyň 25-nji maddasyna 1996-njy ýylyň BMG-niň AHK-nyň №25 belgili Umumy bellikleriniň 15-nji paragrafyna seret. Ol ýerde şeýle diýilýär: “saýlanmaklyk hukugyna [...] islendik çäklendirmeler obýektiw we esaslandyrylan alamatlara bil baglanmalydyr. Görkezilenlerden beýleki saýlanmaklyga hukugy bolan adamlara bilimi, oturymly ýeri, gelip çykyşy we syýasy ygtykady ýaly esaslar bilen sebäpsiz we kemsitme häsiýetli çäklendirmeler ulanylmaly däldir. Şeýle hem 2002-nji ýylyň Wenesiýa Komissiýasynyň Saýlaw meselelerinde önün iş praktikasyna seret, paragraf I.1.1.c we I.1.1.d.

³¹ Öňki bar bolan jemgyýetçilik guramalarynyň dalaşgärleri hödürlep bilmek hukugy 2016-njy ýylda aýryldy.

³² 2010-njy ýylyň ÝHHG/DIAHB-niň we Wenesiýa Komissiýasynyň Syýasy partiýalar baradaky Düzgünnamanyň 77-nji paragrafy şeýle maslahat berýär: “köp pikirliligi we ýygnaçylyklaryň azatlygyny berkitmek üçin raýatyň diňe bir partiýany goldamak üçin sanawda öz goluny goýmagy kanunçylyk arkaly çäklendirmeli däl”.

kanuny talaplardan bihabardyklaryny görkezip, dalaşgärleri belli etmek prosesiniň iş ýüzünde hakykatdan hem dogry geçirilýändigine şübhe döretdiler.

Raýatlaryň diňe bir dalaşgäre goldaw bermek baradaky çäklendirmeler aç-açanlygy ýokarlandyrmak we dalaşgärleri hasaba almak prosesiniň ýeňilligini gazanmak maksady bilen täzeden seredilip bilnerdi.

DIAHB-niň SBM-niň dalaşgärleriň hödürlenýän we hasaba alynýan wagtynda ýurtda bolmandygyna garamazdan, MST tarapyndan ähli hödürlenen dalaşgärleriň hasaba alnandygy barada habardar edildi. Jemi 284 sany dalaşgär hasaba alyndy, olaryň 117-si Demokratik partiýa tarapyndan, 23-si Senagatçylar we Telekeçiler partiýasy tarapyndan, 28-si Agrar partiýasy tarapyndan we 116-sy bolsa raýatlaryň topary tarapyndan hödürlenendir. Her bir okrugda iki ýa-da ondan köp dalaşgär hasaba alyndy. 5-17 mart aralygynda dalaşgärleriň terjimehallary metbugatda çap edildi, emma MST-niň internet saýtynda hiç bir dalaşgäriň terjimehaly goýulmady.

Saýlanan Mejlis agzalary ýa-da dalaşgärler üçin hiç bir hili gender wekilligi boýunça talap ýok. Dalaşgärleriň 284-siniň 71-si zenan maşgala bolup, olaryň 31-si saýlandy (Mejlisiň deputatlarynyň 25 göterimine golaýy), bu proporsiýa möhleti geçen Mejlisiň gender düzümine meňzeş bolup durýar. Türkmenistan öz üstüne gender deňligini höweslendirmek boýunça borçlary alypdy.³³

Aýal-gyzlaryň syýasy gatnaşygyny höweslendirmek üçin wagtlaýyn ýörite çäreleriň amala aşyrylmagyna täzeden seredilmegi zerurdyr. Syýasy partiýalar aýal gyzlary ýolbaşçy wezipelere bellemek we aýal-gyzlardan dalaşgärlige hödürlemek meselesine çagyrylyp bilnerdiler.

VIII. SAÝLAW KAMPANIÝASY

Saýlaw Kodeksine görä, kampaniýa möhleti dalaşgäriň hasaba alnan wagtyndan başlaýar we saýlaw gününden 1 gün öň gutarýar. Kanun tarapyndan syýasy partiýalara, jemgyýetçilik guramalaryna, raýatlara, dalaşgärlere we olaryň wekillerine erkinlikde kampaniýa geçirmeklige hukuk berilýär. Dalaşgärler kampaniýa duşuşyklaryna gatnaşmaga we köpçülikleýin habar beriş serişdelerine bolan ygtyýarlyk ýaly birmeňzeş hukukdan peýdalanýarlar. Şu birmeňzeş hukukdan peýdalanmaklyga MST we beýleki kampaniýa gatnaşyjylar saýlaw geçirmek boýunça çäreleriň absolyt deňligi hökmünde düşüniň, iş ýüzünde MST-niň gurnayan çärelerinden başga islendik çäreleriň gadagan edilendigini aňladýar.³⁴

Dalaşgärleriň saýlaw kampaniýasyny geçirmeklikdäki deň hukuklary baradaky şertler giňişleýin düşünilmelidir we kanun tarapyndan çäklendirilen ýagdaýlarynda saýlaw kampaniýasyny geçirmekligiň öz saýlap alan usullaryny erkinlikde ulanmaga rugsat bermelidir.

Saýlaw kampaniýasy gözegçilik astynda we kân bir göze ilmeýän şekilde geçdi. Saýlaw kampaniýasy esasan dalaşgärleriň terjimehallaryny metbugatda çap etmekden, saýlawçylar bilen

³³ 1999-njy ýylyň [ÝHHG-niň Stambul Resminamasynyň](#) 23-nji paragrafynda gatnaşyjy Döwletler “erkekleriň we aýallaryň arasynda deňligi öz syýasatlarynyň aýrylmaz bölegi hasaplamak baradaky” borçnamany kabul etdiler. Şeýle hem Aýallar babatda diskriminasiýanyň ähli görnüşlerini ýok etmek barada Konwensiýanyň (CEDAW) 7(b) maddasyna we şol konwensiýa boýunça komitetiň (CEDAW) 1997-nji ýyldaky 23-nji Umumy maslahatlarynyň 26-njy paragrafyna seret.

³⁴ DIAHB-niň SBM-i bilen birnäçe söhbetdeş bolan şahslar bir dalaşgär öz kampaniýasy boýunça maglumatly materialy çap eden bolsa, onda bu dalaşgärleriň deňligini bozdugy bolardy diýip bellediler.

duşuşyklardan we döwlet telewideniýesinde çykyşlar üçin mugt berlen wagtlardan ybarat boldy. Dalaşgärler hiç bir hili köçe ýygnaşyklaryny geçirmediler. Saýlaw komissiýalary tarapyndan tertipleşdirilen saýlawçylar bilen duşuşyklar mekdeplerde we beýleki jemgyýetçilik binalarynda resmi iş wagtlary bolup geçdi. Her bir dalaşgär saýlaw kampaniýasy döwri şunuň ýaly duşuşyklaryň üçüsi bilen kepillendirildi, DIAHB-niň SBM-i bilen duşuşan ähli dalaşgärler şu görnüşdäki duşuşyklaryň hilinden we gurnalýşyndan özleriniň kanagatlanýandyklaryny bellediler. Görnüşine görä, saýlaw kampaniýasy jemgyýetçilik üçin az gyzyklanma dörettdi.

Dalaşgärleriň aglabasy döwletiň wezipeli adamlary, döwlete degişli edaralaryň işgärleri we partiýa guramalarynyň işgärleri bolup, olaryň saýlaw kampaniýasy Prezident Berdimuhamedowyň halkyň hal-ýagdaýyny ýokarlandyrmak baradaky başlangyçlaryny goldamak baradaky birmeňzeş çykyşlardan ybarat boldy. Syýasy partiýalar saýlaw kampaniýasy döwri öz maksatnamalaryny çap edip ýaýratmadylar we öz dalaşgärleri üçin kampaniýa alyp barmadylar.³⁵

Kampaniýa kân bir göze ilip durmady. MST dalaşgärleriň suratlary we terjimehallary bolan az sanly plakatlary çap edip çykardy. Bu plakatlar saýlaw günlerine golaý wagtda saýlaw uçastoklarynyň içinde ýa-da olaryň golaýlarynda ýerleşdirilip kân bir göze ilmän, onuň tersine dâp bolşy ýaly jemgyýetçilik meýdançalaryny we binalaryny bezeýän hereket edýän prezidentiň suratlary ýiti kontrasta eýe boldy.

IX. SAÝLAW KAMPANIÝASyny MALIÝELEŞDIRMEK

Syýasy partiýalar baradaky Kanun syýasy partiýalar üçin maliýeleşdirmegiň hususy we jemgyýetçilik çeşmelerini ulanmaga mümkinçilik berýär. Partiýalar agzalyk tölegleri, kömekler we ykdysady hereketler arkaly maliýeleşdirilip bilnerler. Döwlet guramalaryndan, haýyr-sahawat we dini guramalaryndan kömek, şol sanda näbelli çeşmelerden we daşary ýurtlardan gelýän kömek pullaryny almaklyk gadagan edilýär. Kanun şahsy adamlar tarapyndan syýasy partiýalara berilýän kömek pullarynyň ýyllyk aňryçäk derejesini belli edýär.³⁶ Syýasy partiýalara döwlet tarapyndan edilýän kömekler döwlete degişli köpçülikleýin habar beriş serişdelerinden we gozgalmaýan emläklerden peýdalanmaklygy öz içine alýar. Adalat ministrliginiň bellemegine görä, şu günki güne çenli syýasy partiýalar hiç bir hili kömekden peýdalanmadylar we diňe agzalyk tölegleriniň hasabyna özlerni maliýeleşdirýärler.³⁷

Saýlaw kampaniýasyny maliýeleşdirmek boýunça düzgünler örän az we saýlaw kampaniýasynyň nähili gurnalýandygy bilen bagly hakykata gabat gelmeýär. Syýasy partiýalar baradaky Kanun partiýalaryň saýlaw kampaniýasy bilen bagly çykdaýlarynyň öweziniň doldurylmalydygyny göz önünde tutýar. Saýlaw kodeksi dalaşgärleriň we olary hödürleýän guramalaryň saýlaw kampaniýasy bilen bagly çykdaýlaryny ýapmak boýunça deň şertleri we döwlet serişdelerini kepillendirýär. Kanunçylyk saýlaw kampaniýasyna kömekleriň we çykdaýlaryň aňryçäk mukdaryny, şol sanda

³⁵ Agrar partiýasy öz okruglaryny gowy bilensoňlar, olar saýlaw kampaniýasyny geçirmek üçin öz meselelerini saýlap alýarlar diýip aýtdylar. Demokratik partiýa bolsa partiýanyň maliýe çeşmelerini öz dalaşgärleri üçin ulanylan ýagdaýynda dalaşgärleriň arasyndaky deňlik şertini bozular diýip belledi.

³⁶ Bir adam bir ýylda ortaça aýlyk hakynyň 10 essesini kömek puly hökmünde bagyş edip bilýär. [Döwlet Statistika Komitetiniň](#) bellemegine görä, 2016-njy ýylda ortaça aýlyk haky 1386 türkmen *manady* boldy (takmynan 330 ýewro, 1 ýewronyň resmi alyş-çalyş hümmeti 4, 2 DTM).

³⁷ Adalat ministrligi syýasy partiýasyna pul kömegini bermek üçin kömek puluny berýän bilen şertnama baglaşylyp, bu şertnamanyň Maliýe ministrligindäki pudagara topary tarapyndan tassyklanmalydygyny belledi.

hasabatlylygyň, maglumatlary mälim etmegiň, kontrolygyň we gözegçiligiň hiç bir hili mehanizmlerini göz önünde tutmaýar.

Şu saýlawlarda syýasy partiýalar we dalaşgärler olaryň saýlaw bilen bagly hiç bir hili iş gurnamandyklary we maliýeleşdirmändikleri üçin olar hiç hili çykadajy çekmediler. Saýlaw bilen bagly ähli çäreler we çykadajylar gönüden-göni MST tarapyndan gurnaldy we maliýeleşdirildi.

Saýlaw kampaniýasyny geçirmek üçin döwlet serişdeleriniň dalaşgärlere göni berilmegini üpjün etmek üçin we syýasy partiýalaryň öz saýlaw kampaniýalaryny göni maliýeleşdirmekleri üçin düzgünlere täzeden seredilmegi zerur. Halkara derejesindäki oňyn iş tejribesine laýyklykda, saýlaw kampaniýasyna kömekleri bermekligi, çykadajylary, maglumatlaryň mälim edilmegi, hasabat bermekligi we audit geçirmekligi ýola goýmaly.

X. KÖPÇÜLİKLEÝIN HABAR BERIŞ SERIŞDELERI

A. KÖPÇÜLİKLEÝIN HABAR BERIŞ SERIŞDELERINIŇ ÝAGDAÝY

Döwlet tarapyndan eýeçilik edilýän telewideniýe we gazetler Türkmenistanda esasy maglumat çeşmesi bolup durýar. Köpçülikleýin habar beriş serişdeleri döwlet monopoliýasynda bolup, 11 sany teleradioýaýlymlaryň ählisine we 58 sany çapdan çykýan metbugat serişdeleriniň aglabasyna döwlet tarapyndan kontrolyk edilýär.³⁸ 2018-nji ýylyň ýanwar aýyndaky Telewideniýe we radiogepeşikler hakynda Kanuny hususy reklama işlerinden maliýe serişdeleri almaga rugsat berendigine garamazdan, bu üýtgeşmeler gepeşikleriň goýberlişine ýene-de döwlet kontrolygyny Teleradioýaýlymlary ösdürmek boýunça Komissiýany döretmek arkaly güýçlendirdi.³⁹ 2012-nji ýylda Köpçülikleýin habar beriş serişdeleri baradaky Kanun kabul edileni bäri hiç bir hili hususy habar beriş serişdesi hasaba alynmady. Ýokarda görkezilen alternatiw ýa-da tankydy pikiriniň bolmazlygy, ähli habar we maglumat serişdelerine güýçli kontrolygyň bardygyny görkezýär. Öz-özünden senzura etmek giňden ýaýran praktikadyr. Köpçülikleýin habar beriş serişdelerinde garaşsyzlygyň we köppikirliligiň bolmazlygy saýlawçylary habarly bolup zerur çözgüt kabul etmeklikden mahrum edýär, bu ýagdaý ÝHHG-niň borçnamalaryna we beýleki halkara standartlaryna ters gelýär.⁴⁰

³⁸ Ýedi sany teleýaýlym, şol sanda 6 sany umumymilli kanal (*Altyn Asyr, Miras, Sport, Türkmen Owazy, Türkmenistan we Ýaşlyk*), bir paýtagt üçin kanal (*Aşgabat*) we dört sany umumymilli radioýaýlymy (*Çar Tapadan, Miras, Owaz we Watan*) bar. Türkmen Döwlet habarlar gullugyna görä (TDH), 28 sany gazet we 30 sany žurnal bar.

³⁹ Telewideniýe, Radio we Kinomatografiýa boýunça Döwlet Komitetiniň bellemegine görä, komitetiň düzüminde Teleradioýaýlymlary ösdürmek boýunça komissiýa döredildi. Komitetiň özi bolsa Ministrler Kabinetiniň göni garamagynda bolup durýar.

⁴⁰ 1996-njy ýyldaky ÝHHG-niň Lissabon Resminamasynyň 11-nji paragrafynda şeýle bellenýär: “Metbugatyň we Köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň azatlygy hakykatdan hem demokratik we raýat jemgyýetini gurnamak üçin esasy şertleriň arasynda bolup durýar”. ÝHHG-a gatnaşygy Döwletler 1997-njy ýylyň [ÝHHG-niň Hemişelik Geňeşiniň №193 belgili çözgüdinde](#) hem “öz pikiriniň erkin beýan etmegiň halkara derejesinde ykrar edilen esasy adam hukuklarynyň, demokratik jemgyýetiň esasy binýady bolup durýandygyny, şeýle azat, garaşsyz we köp pikirli köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň erkin we açyk jemgyýetiň bolmagynyň we häkimiýetiň jogapkärli dolandyrylmagynyň zerur şertleri bolup durýandygyny” gaýtadan tassykladylar.

Ýurtda giňden ulanylýan emeli hemra tarelkalary daşary ýurt telewideniýesinden goýberilýän gepleşikler arkaly has giň möçberdäki pikirleri elýeterli edýär. Emma muňa garamazdan, bu mümkinçilik hem hemra tarelkalarynyň gadagan edilmegi zerarly Aşgabatda has çäklendirilendir.⁴¹

2017-nji ýylyň sentýabr aýynda hususy eýeçilikdäki bolan öýjükli aragatnaşyk hyzmatyny berýän kompaniýanyň işini bes etmegi bilen öýjükli aragatnaşyk we Internet hyzmatyny üpjün edýän diňe bir döwlet eýeçiligindäki kompaniýa galdy. Internet hyzmatlarynyň nyrhy halkyň köp bölegi üçin çakdanaşa gymmat.⁴² Internetden peýdalanýanlaryň sany artýar⁴³, emma çäklendiriji düzgünnamalar internet giňişliginde maglumatlaryň neşir edilmeginiň önüni alýar, köp sanly internet saýtlary we jemgyýetçilik torlary petiklenen ýagdaýda.⁴⁴ DIAHB-niň maglumata almak hukugyna we internetde pikirini beýan etmelere çäklendirmeleri azaltmak baradaky maslahatlaryna üns berilmän gelinýär.

Söz azatlygyny we maglumata bolan ygtyýary höweslendirmek üçin administratiw we basyşyň beýleki görnüşlerinden erkin bolan hususy we garaşsyz köpçülikleýin habar beriş serişdelerini döretmek üçin degişli şertler üpjün edilmelidir.

B. KANUNY ESAS WE SAÝLAW KAMPANIÝASYNY KÖPÇÜLİKLEÝIN HABAR BERIŞ SERIŞDELERINDE BEÝAN ETMEK

Esasy Kanunda düşüňjäni erkin beýan etmeklik we erkinlikde maglumaty gözlemek, almak we bermek hukugy kepillendirilýär. Saýlaw Kodeksinde we Köpçülikleýin habar beriş serişdeleri hakyndaky kanunda halkara standartlaryna we düzgünlerine laýyklykda söz azatlygy, senzuranyň we işine goşulmagyň gadaganlygy aç-açan agzalyp geçilýär. Telewideniýe we radiogepleşikleri baradaky Kanunda hem şu düzgünleri öňe sürülýär. Muňa garamazdan, deňagramlylygy saklamak arkaly we bitarap häsiýetli habar bermegi talap edýän kanuny normalar ýok.

Saýlaw Kodeksi saýlaw kampaniýasy döwründe köpçülikleýin habar beriş serişdelerine bolan deň ygtyýary kepillendirýär; emma saýlaw kampaniýasyny köpçülikleýin habar beriş serişdelerinde beýan etmek bütin Türkmenistan boýunça çäklendirilen ýagdaýda galdy.⁴⁵ Günün dowamynda teleýaýlymlary arkaly 1 sagatlyk gepleşikleriň goýberilmegi yzygiderli üpjün edilmedi. Dalaşgärlere diňe öz terjimehallaryny mugt çap etmek üçin ýer we önünden ýazylan 10 minutlyk rolkler arkaly telewideniýede mugt ýaýlyma goýberiliş bilen saýlawçylara ýüzlenmek mümkinçilikleri berildi.⁴⁶ Dalaşgärleriň çykyşlary olaryň gelip çykyşlaryna we partiýa degişlilik nyşanalaryny hasaba almazdan birmeňzeş formada guraldy.⁴⁷ Radioda saýlaw bilen baglanyşykly hiç bir hili gepleşik gulaga ilmedi we olar barada habar berilmedi. Jedellere we ýygnaqlara mugt ýaýlyma goýberilmeli

⁴¹ DIAHB-niň SBM-i bilen söhbetdeş bolan käbir adamlar şeýle gadaganlygyň iş ýüzünde ulanylýandygyny agzady, emma DIAHB-niň SBM-i oňa esas boljak kanuny ýa-da administratiw akty tapyp bilmedi.

⁴² TMCCell 4 GB internet aragatnaşygyny 160 türkmen *manadyna* berýär, bu bolsa ortaça aýlyk hakynyň 11 göterimine deňdir.

⁴³ [Internet boýunça Bütindünýä statistikasynyň](#) maglumatyna görä, Internetde goýlan çäklendirmäniň ýa-da petiklemäniň üstünden geçmek 17,9 göterim derejesinde pesdir.

⁴⁴ Petiklenen internet saýtlara Youtube, Instagram, Facebook, LinkedIn, Twitter, WhatsApp, Yahoo Mail, Azatlyk radiosy, Turkmenistan Alternative News, Mail.Ru, Human Rights Watch (Adam Hukuklaryna Gözegçilik Guramasy), Halkara Amnistiýa we BMG-niň Adam Hukuklary boýunça Ýokary Komissiýasynyň internet saýtlary girýär.

⁴⁵ Dalaşgärler deňlikde azyndan bir sagatlyk ýaýlyma goýberiş wagtyny 21:00 we 23:00 aralykda üç sany döwlet teleýaýlymlarynda - *Altyn Asyr*, *Miras* we *Ýaşlyk* - deň paýlaşmaga haklary bardyr.

⁴⁶ Dalaşgärleriň telewideniýedäki çykyşlarynyň meýilnamalary neşir edilmeyärdi we saýlawçylar anyk bir dalaşgäriň haýsy wagtda çykyş etjekdigini bilmeýärdiler.

⁴⁷ Dalaşgärler öz telewideniýedäki çykyşlarynda haýsy syýasy partiýa ýa-da raýat toparyna degişlidigini aýdyp geçdiler, bu barada olaryň çap edilen terjimehallarynda bellenildi.

wagtynyň 3-den bir bölegi bagyşlanmaly diýen şertler hem ýerine ýetirilmedi, netijede saýlawçylaryň dalaşgärleriň maksatnamalarynyň aratapawudy hakda maglumat almak mümkinçiligi çäklendirildi.

DIAHB-niň SBM-i bilen duşuşan ähli syýasy partiýalar we dalaşgärler döwlet tarapyndan berlen tölegsiz ýaýlyma goýberilýän wagtyň we neşir etmek üçin ýerleriň ýeterlikli bolandygyny, metbugata deň ygtyýarlygynyň we beýan etmek şertleriniň döredilendigini bellediler.

DIAHB-niň SBM-i tarapyndan köpçülikleýin habar beriş serişdelerinde beýan etmelere yzygiderli tertipde seredilmedik hem bolsa, *Watan* resmi habarlar gepleşigi Mejlisiň hereket edýän deputaty we dalaşgär bolan Prezidentiň ogly bolan Serdar Berdimuhamedowyň işjeňligine bagyşlap gepleşik geçirdi. Şeýle gepleşikler beýleki dalaşgärler üçin gurnalmady.

Saýlaw wagty köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň özüni alyp barşyna gözegçilik etjek, deňagramly we hiç bir kimiň tarapyny tutmazlyk şertlerinde köpçülikleýin habar beriş serişdelerinde ýaýlyma goýbermegi ýa-da neşir etmegi talap edýän şertleri girizjek garaşsyz köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň gözegçilik edarasynyň döredilmegi meselesine täzeden seredilip bilnerdi. Şeýle hem partiýalaryň we dalaşgärleriň arasynda jedelli çykyşlaryň gurnalmagyna hem täzeden seredilip bilnerdi.

XI. ÝERLI WE DAŞARY ÝURTLY SYNÇYLAR

ÝHHG-niň borçnamalaryna laýyklykda, Saýlaw kodeksi saýlawlara ýerli we halkara synlary üpjün edýär.⁴⁸ Ýerly synçylar syýasy partiýalar, dalaşgärler, jemgyýetçilik guramalary we raýatlaryň toparlary tarapyndan hödürülenýärler. MST-niň beren maglumatyna görä, 4072 sany ýerli synçy hasaba alyndy.⁴⁹ Emma garaşsyz raýat jemgyýeti guramalarynyň bolmazlygy garaşsyz raýatyň syn bermegine päsgelçilik bolup durýar. Dalaşgärleri hödürlän ähli jemgyýetçilik guramalary döwlet tarapyndan döredilen guramalar bolup durýar.

Ýerly synçylaryň alyp baran işleriniň çygryna degerli syn berip bolmady.⁵⁰ Synçylary hödürlän guramalaryň aýtmaklaryna görä, olaryň synçylary diňe saýlaw günleri degişli ýerlerde boldular, olara sesleriň kesgitlenişine gatnaşmalydygy barada aýdylmady we öňlerinde merkezi edaralaryna yzygiderli hasabat bermek wezipesi goýulmady. DIAHB-niň SBM-i bilen saýlaw günü gabat gelen synçylar hatda özleriniň kim tarapyndan hödürülenendiklerini hem bilmeýärdiler. DIAHB-niň SBM-i ýerli synçylar tarapyndan çykarylan hiç bir hili habara duş gelmedi.

⁴⁸ 1990-njy ýylyň ÝHHG-niň Kopengagen Resminamasynyň 8-nji paragrafynda: “Gatnaşygy Döwletler daşary ýurtly we ýerli synçylaryň bolmaklary saýlaw prosesiniň abraýyny ýokarlandyryar diýip hasaplaýarlar” diýip bellenýär.

⁴⁹ Resmi maglumata görä, 591 sany synçy Demokratik partiýa, 392 sany synçy Agrar partiýa, 311 sany synçy Senagatçylar we Telekeçiler partiýasy, 1109 sany synçy dalaşgär, 253 sany synçy Zenanlar birleşmesi, 525 sany synçy Ýaşlar birleşmesi, 665 sany synçy Zähmetkeşler Arkalaşygy we 226 sany synçy raýatlar topary tarapyndan hödürlendi.

⁵⁰ 2002-nji ýylyň Wenesiýa Komissiýasynyň Saýlaw meselelerinde Oňyn iş praktikasy baradaky Kodeksiniň II.3.2.b. paragrafynda şeýle bellenýär: “saýlaw syn bermek diňe saýlaw günü bilen çäklenmeli däldir, eýsem dalaşgärleri hasaba almak döwrüni hem öz içine almalydyr, zerur bolan halatynda, saýlawçylaryň hasaba alnyş we saýlaw kampaniýasynyň geçirilýän döwrüni öz içine alyp biler. Bu hereket saýlawlaryň öňünden, saýlaw günü we soňundan düzgün bozmalaryň bolandygyny ýa-da bolmandygyny kesgitlemäge mümkinçilik bermeli. Bu hereketi amala aşyrmak hemişe ses sanamak wagty mümkin bolmalydyr”.

MST-niň beren maglumatyna görä, 142 sany daşary ýurtly synçy hasaba alyndy. Kanunçylygyň olaryň garaşsyzlygyny kepillendirýändigine seretmezden, DIAHB-niň SBM-niň saýlaw prosesine gatnaşýanlar bilen göni görüşmek mümkinçiligi bolmady we olar bilen duşuşmak üçin Daşary işler ministrliginiň üsti bilen duşuşyklary soramaly boldy.⁵¹ TDIM ýa-da MST-niň işgärleri DIAHB-niň SBM-niň işgärleri ähli ýygnaqlara gidenlerinde ýanlaryna boldular.⁵²

Häkimiýetler daşary ýurtly synçylarynyň saýlaw prosesine ähli gatnaşyjylar bilen göni habarlaşmalary üçin rugsat bermelidirler we olaryň özbaşdak synlary üçin şertleri döretmelidirler.

XII. ŞIKAYATLAR WE ÝÜZ TUTMALAR

Saýlaw kodeksi saýlaw kompaniýasynyň her bir gatnaşyjysyna kanuny goraga ýüz tutmaga hukuk berýär. Saýlaw kodeksi saýlaw kompaniýasyna gatnaşyjylaryň ählisine kanun tarapyndan goragy almagy üpjün edýär. Saýlawçylar, dalaşgärler, dalaşgärleriň ynanylan wekilleri, synçylar, raýatlaryň toparlary, köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň wekilleri we saýlawy geçirmek boýunça resmi adamlar saýlaw komissiýalaryna we kazyýete şikayat bilen ýüz tutup bilýärler. Şeýle şikayatlar, eger-de saýlaw günü ýa-da ondan öň berlen bolsalar, onda ol 3 günün içinde ýa-da dessine çözülmäge degişlidir.

Aşaky derejedäki saýlaw komissiýasynyň çykaran netijeleri ýokarky derejelerdäki komissiýalarda ýa-da kazyýetde täzeden seredilip bilner. MST-niň netijelerine bolsa Ýokary Kazyýetde täzeden seredilip bilner. Ýokary kazyýet şeýle hem welaýat derejesindäki kazyýetleriň çykaran çözümlerine gaýtadan seredip bilýär. Kanunçylykda şikayatlar şol bir wagtyň özünde saýlaw komissiýalaryna we kazyýetlere berlen ýagdaýynda kazyýetiň çykaran netijesiniň artykmaçlygynyň bardygy anyk bellenen geçilýär. Muňa garamazdan, saýlaw komissiýalarynyň we kazyýetleriň ilkinji derejede döreýän şikayatlara seretmäge ygtyýarlary bar, bu bolsa şol bir şikaty birnäçe instansiýalaryň önünde goýulmagyna mümkinçilik döredýär. Mundan başga-da, DIAHB-niň SBM-i bilen güründeş bolanlar şikayatlara seredýän dürli instansiýalaryň kanuny mümkinçilikleri barada dürli pikirleri aýtdylar.⁵³ Şikayatlara seretmeklikde aýdyň proseduranyň bolmazlygy kanunçylykdaky potensial çaprazgelmeleriň bolmagy oňyn iş tejribesine gabat gelmeýär we ÝHHG-niň borçnamalarynyň talap etmegine görä kanuny goranýşa bolan hukuky howp astynda goýýar.⁵⁴

⁵¹ Saýlaw Kodeksiniň 6.5-nji maddasy “daşary ýurtly synçylary öz işlerini özbaşdak we garaşsyzlykda alyp barýarlar” diýip belleýär.

⁵² 2002-nji ýylyň Wenesiýa Komissiýasynyň Saýlaw meselelerinde oňyn iş tejribesi baradaky Kodeksiniň 89-njy we 90-njy paragraflary, Düşündirişi habarnama, “daşary ýurtly synçylar entäk saýlawlaryň kanunlygyny kesgitlemegiň adalatly däpleri emele gelmedik döwletlerde aýratyn möhüm rol oýnaýar” we “umuman, daşary ýurtly hem-de ýerli synçylaryň islendik adama sorag bermek, ýazgy etmek we olar barada öz baş edaralaryna habar bermek mümkinçiligi bolmaly” diýip belleýär.

⁵³ Meselem, MST saýlaw bilen baglanyşykly islendik şikaty her bir adam her bir saýlaw komissiýasyna, her bir kazyýete, gönüden-göni MST-ä ýa-da Ýokary Kazyýete berip biler diýip belleýär. Ýokary Kazyýet bolsa diňe MST-niň garşysyna şikayatlar bolsa seretmäge haklydygyny, aşaky derejelerdäki komissiýalaryň garşysyna bolan şikayatlar üçin bolsa olaryň degişli derejesindäki kazyýetlere (etrap we welaýat) ýüzlenmelidigini belledi. Baş Prokuratura bolsa saýlaw geçirmek bilen düzgün bozmalarda aýyplamalar prokurorlaryň islendik derejeleri arkaly derňelip bilner diýip belledi, hereket edýän kanunçylyk bolsa saýlaw geçirmek bilen bagly aýyplamalara seretmek diňe birinji derejäki kazyýetleriň (etrap kazyýeti) ygtyýarlygyna degişli diýip belleýär.

⁵⁴ 1990-njy ýylda kabul edilen ÝHHG-niň Kopengagen Resminamasynyň 5.10-njy paragrafy “esasy hukuklara hormaty we kanunçylygyň bitewiligini kepillendirmek üçin her bir adam administratiw çözümleriň garşysyna netijeli hukuk goranýşy bilen üpjün ediler” diýip belleýär. 2002-nji ýylda kabul edilen Wenesiýa Komissiýasynyň Saýlaw meselelerinde oňyn iş tejribesi baradaky Kodeksiniň II.3.3.c paragrafy “şikayat etmek prosedurasyny, aýratyn hem, dürli edaralaryň ygtyýarlyklary we jogapkärçilikleri haýsy kazyýete degişlidigi barada jedelleriň (oňyn ýa-da

Administratiw düzgün bozmalary we Jenaýat jogapkärçiligi baradaky Kodeksleriň ikisinde hem saýlaw hukugyny amala aşyrmaklyga döredilen päsgelçilik we saýlaw hukugynyň bozulmagy üçin çäreler belenilýär. Bulara agitasiýa materiallaryny zaýalamak, köp gezek we başga adamlara derek ses bermek, ses bermekligiň gizlinligini bozmak, sesleri satyn almak, saýlaw komissiýasynyň işine goşulmak we saýlawyň netijelerini galplaşdyrmak ýaly hereketler girýär. Belenilýän çäreler jerimelerden başlap türme tussaglygyna çenli üýtgäp durýar. Saýlawda goýberilýän jenaýatlar üçin aýyplawlar prokurorlar tarapyndan derňew edilip, işlere etrap kazyýetlerinde seredilýär. Baş Prokuratura saýlaw gününde ýörite şikâýatlara gyssagly seretmek boýunça merkez döretdi, oňa hiç hili ýüz tutma gelip gowuşmady.

Kanunçylykda aç-açanlygy üpjün etmek üçin, oňa parallel ýurisdiksiýany aradan aýyrmak hem-de şikâýatlary, ýüztutmalary bermegiň we olara seretmegiň ýokary başgançaklaýyn (iýerarhiýa) gurluşyny döretmek maksady bilen kanunçylyga üýtgeşmeler girizilip bilnerdi. Dürli saýlaw meseleleri boýunça degişli şikâýatlar we ýüztutmalar birikdirilip, Saýlaw Kodeksinde aýdyň şekilde ýazylyp bilnerdi.

Saýlaw kampaniýasy döwründe ähli derejelerdäki instansiýalar boýunça hiç bir hili şikâýat we ýüztutma bolmady. Şeýlelik bilen, saýlaw bilen baglanyşykly ýüze çykyan jedellere seretmek maksady bilen jedelleri çözüň mehimleriniň mümkinçilikleri barlanylyp görülmedi.

XIII. SAÝLAW GÜNI

DIAHB-niň usulyýetine laýyklykda, SBM saýlaw gününüň geçişi barada ulgamlaryň we hemmetaraplaýyn usulda syn amala aşyrmady. Emma missiýanyň agzalary saýlaw günü Aşgabat şäherinde we Ahal welaýatynda, saýlaw üçin öň ses bermek boýunça bolsa Aşgabat şäheri, Mary we Daşoguz welaýatларында çäklendirilen saýlaw uçastokларында bolup gördüler.

A. MÖHLETINDEN ÖŇ SES BERMEK WE SAÝLAW GÜNI SES BERMEK

Möhletinden öň ses bermek saýlaw günü ses bermeklige mümkinçiligi bolmadyk adamlar üçin niýetlenip, bu mümkinçilik saýlaw gününden 10 gün öň ýany mümkündür. Kanunyň möhletinden öň ses bermekligi esaslandyrmagy talap etmeýänligine seretmezden, käbir uçastok saýlaw komissiýalary DIAHB-niň SBM-ine saýlawçylaryň näme üçin öňünden ses bermekleriniň sebäbini we delillerini sorandyklaryny aýtdylar. MST-niň aýtmagyna görä, saýlawçylaryň 3 göterimi öňünden ses bermek prosedurasından peýdalandylar.

Saýlaw günü, ses bermek sagat 7.00-dan 19.00-a çenli dowam etdi we degişli uçastok saýlaw komissiýalaryna esaslandyrylan ýüz tutmalar boýunça öýünden çykyp bilmeýänler üçin göçme ses bermeklik mümkinçiligi döredildi.⁵⁵ DIAHB-niň SBM-niň baryp gören çäkli saýlaw uçastoklary dogry enjamlaşdyrylyp, saýlawçylaryň tertipli akymyny kabul etmäge mümkinçilik döredipdir. Urnanyň töwereginde ses bermek üçin nobata garaşyp duranlara duş gelinmedi. Baryp görülen köpsanly saýlaw uçastoklary maýyp adamlaryň ses bermekligine degişli mümkinçilikleri döredipdir. MST-niň aýtmagyna görä, gowy görüp bilmeýänler üçin Braýlyň şriftleri bilen çap edilen

oňasýz) bolmazlygy üçin kanun tarapyndan aýdyň kesgitlenmelidir. Ne şikâýat edijiniň, ne-de häkimiýetleriň şikâýatlara seretjek instansiýany saýlap almaga mümkinçilikleri bolmaly dälidir”.

⁵⁵ Bu mesele boýunça haýyşnamalar saýlaw uçastoklary ýapylmagyndan alty sagat öňünden berilmelidir.

býulletenler taýýar edilipdir, emma DIAHB-niň SBM-niň baryp gören saýlaw uçaroklarynda olara gabat gelinmedi.⁵⁶

MST-niň Uçarok saýlaw komissiýalaryny saýlaw uçaroklaryna girmäge ygtyýarly adamlaryň sanawlary bilen üpjün edendigine seretmezden, uçarok saýlaw komissiýasynyň agzalary bu düzgünleri amala aşyrmadylar. Käbir saýlaw uçaroklarynda, DIAHB-niň SBM-i saýlaw uçarogyna girmäge hukugy bolmadyk adamlaryň bardygyny, käbir ýagdaýlarda olaryň uçarok saýlaw komissiýasynyň agzalaryna kömek berendiklerini ýa-da olaryň işine gözegçilik edendiklerini gördi. Olaryň hataryna mekdep direktorlary we ýerli döwlet guramalarynyň işgärleri, şol sanda hukuk gorajy edaralaryň wekilleri hem girýär.

MST-niň uçarok saýlaw komissiýalara saýlaw wagty saýlaw uçaroklarynda ol ýerde bolmaga hukugy bolmadyk adamlaryň bolmazlygyny we saýlaw komissiýalarynyň işine goşulýşmazlygyny gazanmak boýunça okuwlary geçirmek gerek. Bu maglumat saýlawçylara okuw üçin niýetlenen materiallar arkaly hem ýetirilip bilnerdi.

Býulletenlerde we býulleten üçin niýetlenen urnalardaky plastik möhürlerde ýeterlik gorag serişdeleriň, ýagny seriýa belgileriniň, bolmazlygy we käbir ýagdaýlarda, meselem, möhletinden öň ses bermek döwründe möhüm saýlaw materiallarynyň dogry derejede goranylyp saklanylymanlygy alada goýýar. DIAHB-niň möhüm saýlaw materiallary babatda degişli howpsuzlyk şertlerini döretmek baradaky öňki maslahatlaryna üns berilmän gelinýär.

DIAHB-niň SBM-i saýlaw günü berlen habarlaryň göz-görtele hakykatdan çişirilendigini subut edýän birnäçe görkezijileri synlady. Barlyp görülen saýlaw uçaroklarynyň aglabasynda, uçarok saýlaw komissiýasynyň habarlaryndaky görkezilýän sanlar bilen saýlawçylaryň gollary çekilen sanawyndaky we býulletenleriň urnalaryna oklanan göze görünýän býulletenleriň sanynyň arasynda göze ilip duran aratapawudyň bardygy synlandy.⁵⁷ DIAHB-niň SBM-niň baryp gören ähli saýlaw uçaroklarynda saýlawçylaryň sanawynda birmeňzeş gollaryň köpsanlysynyň bardygy görüldi we, käbir ýagdaýlarda, bikanun ses berlendigini we/ýa-da gaýtadan köp gezek ses berlendigini görkezýän bir-birine ýapyşyp duran býulletenleriň toplumynyň saýlaw býulletenleri üçin gaplara oklanandygy görüldi. Başga bir ýagdaýda, DIAHB-niň SBM-i Mejlisiň deputatlarynyň saýlawlaryna ses bermek üçin galan býulletenleriň ählisine deslapdan bellik edilendigini synlady. DIAHB-niň SBM-i şeýle hem birnäçe gezek başga bir adama derek ses berilýän ýagdaýlaryna duş geldi.

Häkimiýetler we saýlawy geçirmek boýunça resmi adamlar saýlaw prosesiniň aýdyňlygyny üpjün etmek üçin, hususan-da başga bir adama derek ses bermegiň, gaýtadan ses bermekligiň, býulleten urnalaryna bikanun býulletenleriň oklanmagynyň we berlen sesleriň sanynyň artdyrylmagynyň önüni almak üçin çäreleri görmelidirler.

B. SESLERI SANAMAK, NETIJELERI KESGITLEMEK WE YGLAN ETMEK

⁵⁶ Käbir ýagdaýlarda, uçarok saýlaw komissiýalary gözleri görmeýän şikesli saýlawçylaryň hasaba alynmandyklaryny belledi.

⁵⁷ Uçarok saýlaw okruglary tarapyndan günün birinji ýarymynda saýlawçylaryň ses berişleriniň ýokary bolandygy baradaky sanlar býulleten urnalaryna oklanan býulletenlerden we sanawdaky gol çeken saýlawçylaryň sanyndan göz-görtele az görünýärdi. DIAHB-niň SBM-niň saýlaw gününüň ahryna baryp gören käbir saýlaw uçaroklarynda saýlawçylaryň sanawynda az ýazgy bolup, býulleten gapyryklary bolsa doludy we ses berenleriň göterimi hem 90 göterim diýlip habar berlendi.

Kanunçylygyň synçylara saýlaw günündäki prosesleriň ähli etaplaryna baryp görmäge ygtyýar berýändigine garamazdan, käbir saýlaw uýastoklarynda DIAHB-niň SBM-niň synçylaryna sesleri sanamak prosesine gatnaşmaga rugsat berilmedi. Saýlaw uýastoklarynyň birinde bu prosese gatnaşmaga rugsat berilse-de, synçylaryň sesleri sanamak prosesine syn bermeklerine päsgelçilik döretjek bolup synanyşyk edildi, bu bolsa sesleri sanamaklyk prosesiniň aç-açanlygyna zeper ýetirýär.

DIAHB-niň SBM-i çäkli sandaky saýlaw uýastoklarda sesleriň sanalýan wagty birnäçe düzgün bozmalara ýol berilýändigine gabat geldi. Uýastok saýlaw komissiýasynyň käbir işgärleri özleri býulletenleriň hakykylygyny kesgitlep, olary sanamaklygy şol bir wagtda mazmunlaryny yglan etmän we olaryň ýüz taraplaryny görkezmän amala aşyrýardylar. DIAHB-niň SBM-niň býulletenleriň hakykylygynyň yzygiderli barlanylmaýandygyny we käbir ýagdaýlarda hakyky däl býulletenleriň hem dalaşgärleriň hasabyna sanalýandygyny gördüler. Uýastok saýlaw komissiýalarynyň protokollaryny sesleriň sanawlary geçirilýän jaýlaryndan daşardaky kompýuterlerde düzýärdiler. Synlanan bir ýagdaýda, sesler sanalyp bolnandan soň yglan edilen sanlar protokolda ýazylan sanlardan tapawut edýärdi. Şol protokol hem uýastok saýlaw komissiýasynyň agzalary tarapyndan protokolyň käbir setirleriniň boş galdyrylmagynda gol çekildi. Uýastok saýlaw komissiýasynyň protokollarynyň nusgasynyň DIAHB-niň SBM-ine berlendigine garamazdan, barlyp görülen saýlaw uýastoklarynda olar halk köpçüligi üçin asylyp goýulmady. Saýlaw materiallaryny gaplamagyň standart prosedurasynyň işlenilip düzülmeňligi sebäpli, uýastok saýlaw komissiýasynyň agzalarynyň öz bilişlerine görä gaplamagy saýlaw materiallaryny galplaşdyrmakdan goramak üçin ýeterlik däl.

Okrug saýlaw komissiýalarynda geçirilen synlamalar sesleri sanamak prosesiniň hakykylygyna şübhe döretdi. Uýastok saýlaw komissiýalaryndan sesleriň netijeleriniň habar berilýän wagty, DIAHB-niň SBM-niň baryp gören birnäçe okrug saýlaw komissiýalary ýapykdy, olaryň içinde işjeňlikden hiç hili nyşan ýokdy. Başga bir okrug saýlaw komissiýasynda, uýastok saýlaw komissiýalaryndan gelip gowşan sesleriň netijeleri baradaky protokollar DIAHB-niň SBM-niň wekilleri gelýänçä möhürlenlen bukjalarda açylan durdy. Bu okrug saýlaw komissiýasyna başga hiç hili material gowşurylmadyr, habar berlişine görä, ähli býulletenler we saýlawçylaryň sanawlary etrap saýlaw komissiýasyna ugradylypdyr. Başga bir okrug saýlaw komissiýasynda parlament saýlawlary üçin býulletenler protokollar bilen bilelikde tabşyrylypdyr, emma olar tabşyrylan wagty barlanylýp alynmandyr. Okrug saýlaw uýastoklarynyň sesleri sanamak baradaky protokollary şol ýerde asylyp goýulmady, bu bolsa saýlaw prosesiniň aç-açanlygyna zeper ýetirdi.

Eger-de sesleri sanamak we netijeleri kesgitlemek boýunça giňişleýin proseduralar işlenilip taýýarlanylssa we işe girizilse, onda bu saýlaw prosesiniň bitewiligini üpjün ederdi. Saýlaw Kodeksine laýyklykda, Okrug saýlaw komissiýalary sap ýüreklilik bilen her bir okrugyň saýlaw netijelerini kesgitlemeli, şol sanda uýastok saýlaw komissiýasynyň netijelerini we materiallaryny barlamaly. Bu prosesiniň aç-açanlygy kämilleşdirilmelidir we netijeleri asyp goýmak baradaky bar bolan talaplar ýerine ýetirilmelidir.

MST saýlawlaryň jemleýji netijelerini kanunyň bellän in soňky möhletinde 30-njy martda çap etdi.⁵⁸ DIAHB-niň öňki maslahatlarynyň we kabul edilen iş tejribesiniň tersine, her bir saýlaw uýastogyna görä netijeler üpjün edilmedi. MST saýlaw gatnaşyjylaryň sanyny 91,75 göterim we ilkinji etapda ähli okruglarda ýeňijileriň peýda bolandygyny yglan etdi. Çap edilen netijeler hakyky däl diýlip

⁵⁸ DIAHB-niň SBM-niň sorap ýüz tutanyna garamazdan, ýurt boýunça saýlawlaryň netijesiniň protokolyny (teswirnamasyny) alyp bilmedi.

hasap edilen býulletenleriň sanlaryny görkezmeýärdi, bu bolsa olaryň hakykylygyna has hem şübhe döredýär.⁵⁹

XIV. MASLAHATLAR

Bu hasabatyň içinde ýerleşdirilen şu maslahatlar mundan beýläk hem Türkmenistanda saýlawlary geçirmegi kämilleşdirmek maksady bilen, şeýle-de olary ÝHHG-niň borçnamalaryna, beýleki halkara borçnamalara we standartlara, demokratik saýlawlar baradaky standartlara doly laýyk getirmek üçin edilýän tagallalary has-da berkitmek üçin hödürlenýär. Şu maslahatlar DIAHB-niň öňki ýerine ýetirilmän galan maslahatlary bilen bilelikde okalmalydyr. DIAHB Türkmenistanyň häkimiýetlerine saýlaw prosesini kämilleşdirmäge, munuň bilen bir hatarda şu we öňki hasabatlarda ýerleşdirilen maslahatlary durmuşa geçirmäge kömek bermek üçin taýýardy.⁶⁰

A. ESASY MASLAHATLAR

1. Söz azatlygyny we maglumata bolan ygtyýary höweslendirmek üçin administratiw we basyşyň beýleki görnüşlerinden erkin bolan hususy we garaşsyz köpçülikleýin habar beriş serişdelerini döretmek üçin degişli şertler üpjün edilmelidir.
2. Saýlaw komissiýasynyň hökümetden we ýerli öz-özünü dolandyryş häkimiýetlerden garaşsyzlygyny üpjün etmek üçin hem-de komissiýalaryň öz işlerinde aç-açanlyk, professionalizm we adalatlylyk bilen çemeleşmeklerini üpjün etmek üçin degişli çäreler işlenilip düzülmelidir we durmuşa geçirilmelidir. Hususan-da, Uçastok saýlaw komissiýasynyň agzalary dürli institutlardan saýlanyp, iş yerindäki wezipe basgançaklary komissiýalardaky ýagdaýyna geçirilmän bilerdi. Komissiýalaryň içindäki gender balansyny kämilleşdirmek mehanizmlerine täzeden seredilmelidir.
3. Merkezleşdirilen, hemişelik saýlawçylary hasaba alýan merkezi döretmek arkaly saýlawçylaryň sanawyny düzmekligi kämilleşdirmeklige täzeden seretmeklik zerur bolup durýar. Saýlawçylary hasaba alyjy registr saýlaw gününden köp wagt öňünden sanawlary tazeläp durmalydyr, merkezleşdirilen ýagdaýda ýalňyşlyklaryň we birnäçe gezek hasaba almalaryň üstünde işlenmelidirler.
4. Dalaşgärleriň saýlaw kampaniýasyny geçirmeklikdäki deň hukuklary baradaky şertler giňişleýin düşünilmelidir we kanun tarapyndan çäklendirilen ýagdaýlarynda saýlaw kampaniýasyny geçirmekligiň öz saýlap alan usullaryny erkinlikde ulanmaga rugsat bermelidir.
5. Häkimiýetler we saýlawy geçirmek boýunça resmi adamlar saýlaw prosesiniň aýdyňlygyny üpjün etmek üçin, hususan-da başga bir adama derek ses bermegiň, gaýtadan ses bermekligiň,

⁵⁹ 36 sany okrug uçastokda dalaşgärleriň peýdasyna berlen sesleriň göterimi, Saýlaw Kodeksiniň 76,3-nji maddasynyň talap edişine görä ähli oklanan býulletenleri (hakyky sesler + hakyky däl sesler) hasaplamak arkaly däl-de, hakyky býulletenleri sanamak arkaly hasap edildi. Bir okrugda umumy berlen sesleriň netijesinde sesler sanalan bolsa, onda bir dalaşgär 50 göterimden az alardy we saýlawlaryň ikinji etapy bellenneli bolardy. 79 sany okrug saýlaw uçastoklarynda, şol sanda DIAHB-niň SBM-niň saýlawlaryň netijeleri barada protokol alan we ol resminamada hakyky däl diýlip 5 sany bellenen ses bolan saýlaw uçastogyny hem hasap etmek bilen, hakyky däl diýlip hasap edilen sesleriň sany “0” boldy.

⁶⁰ 1999-njy ýylyň ÝHHG-niň Stambul Resminamasynyň 25-nji paragrafynda, ÝHHG-a gatnaşyjy Döwletler “DIAHB-niň saýlawlara synyny we maslahatlaryny dessine öz işlerinde berjaý etmegi” özlerine borçnama hökmünde kabul etdiler.

býulleten urnalaryna bikanun býulletenleriň oklanmagynyň we berlen sesleriň sanynyň artdyrylmagynyň önüni almak üçin çäreleri görmelidirler.

6. Eger-de sesleri sanamak we netijeleri kesgitlemek boýunça giňişleýin proseduralar işlenilip taýýarlanylsa we işe girizilse, onda bu saýlaw prosesiniň bitewiligini üpjün ederdi. Saýlaw Kodeksine laýyklykda, Okrug saýlaw komissiýalary sap ýüreklik bilen her bir okrugyň saýlaw netijelerini kesgitlemeli, şol sanda uçastok saýlaw komissiýasynyň netijelerini we materiallaryny barlamaly. Bu prosesiniň aç-açanlygy kämilleşdirilmelidir we netijeleri asyp goýmak baradaky bar bolan talaplar ýerine ýetirilmelidir.

B. BEÝLEKI MASLAHATLAR

Saýlaw taýýarlyk görmek we guramak

7. MST-niň uçastok saýlaw komissiýalara saýlaw wagty saýlaw uçastoklarynda ol ýerde bolmaga hukugy bolmadyk adamlaryň bolmazlygyny we saýlaw komissiýalarynyň işine goşulýmazlygyny gazanmak boýunça okuwlyary geçirmek gerek. Bu maglumat saýlawçylara okuw üçin niýetlenen materiallar arkaly hem ýetirilip bilnerdi.
8. Saýlawlar prosesine girizilýän innowasiýalar we üýtgeşmeler saýlaw prosesiniň gatnaşyjylary bilen maslahatlaşyp, saýlaw gününden has ön işlenilip taýýarlanylmaladyr. Olar degişli kanuny binýada esaslanmaladyrlar we saýlawçylara giňişleýin öwredilmelidirler.

Saýlawçylary hasaba almak

9. Birnäçe gezek ses bermeklik mümkinçiliginiň önüni almak maksady bilen saýlaw günü saýlaw uçastoklarynda saýlawçylaryň atlaryny hasaba almaklygyny aradan aýyrmaklyga täzeden seredilip bilnerdi. Kanun tarapyndan saýlawçylaryň sanawyny düzmekligiň iň soňky möhletlerini bellemek girizilip bilnerdi, şondan soň goşmaça maglumat girizmek diňe anyk kanunda bellenen tertipde kazyýet gözegçiligi esasynda girizilip bilnerdi.

Dalaşgärleri hasaba almak

10. Dalaşgär bolmak üçin jenaýat jogapkärçilikli geçmişi bolany üçin çäklendirmelere proporsionallyk usullaryna görä täzeden seredilip bilnerdi. Dalaşgär bolmak üçin hemişelik ýaşamaklygyň möhleti çäklendirilip ýa-da bu talap aradan aýrylyp bilner ýaly bu meselä hem täzeden seretmeli.
11. Raýatlaryň diňe bir dalaşgäre goldaw bermek baradaky çäklendirmeler aç-açanlygy ýokarlandyrmak we dalaşgärleri hasaba almak prosesiniň ýeňilligini gazanmak maksady bilen täzeden seredilip bilnerdi.
12. Aýal-gyzlaryň syýasy gatnaşygyny höweslendirmek üçin wagtlaýyn ýörite çäreleriň amala aşyrylmagyna täzeden seredilmegi zerurdyr. Syýasy partiýalar aýal-gyzlary ýolbaşçy wezipelere bellemek we aýal-gyzlardan dalaşgärlige hödürlemek meselesine çagyrylyp bilnerdiler.

Saýlaw kampaniýasyny maliýeleşdirmek

13. Saýlaw kampaniýasyny geçirmek üçin döwlet serişdeleriniň dalaşgärlere göni berilmegini üpjün etmek üçin we syýasy partiýalaryň öz saýlaw kampaniýalaryny göni maliýeleşdirmekleri üçin düzgünlere täzeden seredilmegi zerur. Halkara derejesindäki oňyn iş tejribesine laýyklykda,

saýlaw kampaniýasyna kömekleri bermekligi, çykdaýylary, maglumatlaryň mälim edilmegi, hasabat bermekligi we audit geçirmekligi ýola goýmaly.

Köpçülikleýin habar beriş serişdeleri

14. Saýlaw wagty köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň özünü alyp barşyna gözegçilik etjek, deňagramly we hiç bir kimiň tarapyny tutmazlyk şertlerinde köpçülikleýin habar beriş serişdelerinde ýaýlyma goýbermegi ýa-da neşir etmegi talap edýän şertleri girizjek garaşsyz köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň gözegçilik edarasynyň döredilmegi meselesine täzedan seredilip bilnerdi. Şeýle hem partiýalaryň we dalaşgärleriň arasynda jedelli çykyşlaryň gurnalmagyna hem täzedan seredilip bilnerdi.

Ýerli we daşary ýurtly synçylar

15. Häkimiýetler daşary ýurtly synçylarynyň saýlaw prosesine ähli gatnaşyjylar bilen göni habarlaşmalary üçin rugsat bermelidirler we olaryň özbaşdak synlary üçin şertleri döretmelidirler.

Şikayatlar we ýüz tutmalar

16. Kanunçylykda aç-açanlygy üpjün etmek üçin, oňa parallel ýurisdiksiýany aradan aýyrmak hem-de şikayatlary, ýüztutmalary bermegiň we olara seretmegiň ýokary basgançaklaýyn (iýerarhiýa) gurluşyny döretmek maksady bilen kanunçylyga üýtgeşmeler girizilip bilnerdi. Dürli saýlaw meseleleri boýunça degişli şikayatlar we ýüztutmalar birikdirilip, Saýlaw Kodeksinde aýdyň şekilde ýazylyp bilnerdi.

GOŞUNDY I: JEMLEÝJI NETIJELER⁶¹

Saýlaw okrugy	Saýlanan dalaşgär	Sesler, jemi	Şu dalaşgär üçin sesler	MST tarapyndan yglan edilen göterim
Demokratik partiýa (56 ýer)				
Garaşsyzlyk	Kasymguly Babaýew	24 731	21 768	88,02
Azatlyk	Jennet Öwekowa	26 639	17 573	65,97
Parahatçylyk	Gülşirin Tagandurdyýewa	25 518	16 151	63,50
Köpetdag	Süleýman Süleýmanow	24 634	14 042	57,02
Dostluk	Sülgün Tagandurdyýewa	24 198	16 054	66,34
Aşgabat	Resulberdi Mammedow	24 188	14 602	60,37
Ruhabat	Gulgeldi Gulgeldiýew	26 193	19 771	75,48
Gökje	Orazgulyç Orazgulyjow	25 855	14 133	54,79
Yzgant	Keringuly Geldiýew	24 392	12 469	51,12
Derweze	Gurbangül Berkeliýewa	25 001	13 293	53,17
Änew	Annamuhammet Sarjaýew	24 997	12 808	51,24
Ak bugdaý	Möwlam Öräýew	22 534	15 167	67,31
Kaka	Aýşat Göjenowa	22 895	11 916	52,05
Duşak	Serdar Berdimuhamedow	28 112	25 700	91,42
Agalaň	Şatlyk Işanow	23 661	15 055	63,63
Babadaýhan	Baýramsoltan Myradowa	28 265	16 633	58,85
Sarahs	Gurbangeldi Aşyrow	27 248	15 026	55,15
Daşarbat	Meňli Diwanowa	25 510	15 124	59,29
Awaza	Berdimammet Gurbanow	25 605	16 842	65,78
Serdar	Tahyr Öwezow	22 799	17 399	76,31
Şabat	Bahar Piriýewa	24 363	15 035	61,71
Diýar	Serdar Arazow	23 463	12 834	54,70
Akdepe	Öwez Buzlyýew	25 433	13 174	51,80
Nowruz	Täzegül Nepesowa	24 965	14 455	57,90
Görogly	Merdan Tuwakow	22 680	16 289	71,82
Aksaraý	Baýly Seyilow	23 007	15 581	67,72
Gubadag	Merdan Ýowbasarow	23 569	13 103	55,59

⁶¹ Saýlawyň jemleýji netijeleri “*Neýtralnyý Turkmenistan*” gazetiniň 2018-nji ýylyň 30-njy martyndaky sanynda neşir edildi, ol ýerde dalaşgärler özleriniň dahylly partiýalary bilen görkezilmedi. Dalaşgärler ön neşir edilen maglumatlar esasynda tablisada yerleşdirildi.

Gurbansoltan eje	Oguljan Öwezowa	26 219	13 450	51,30
Agzybirlik	Şatlyk Gurbandurdyýew	23 639	15 294	64,70
Köneürgenç	Aşyrdurdy Allaýew	23 268	19 494	83,78
Gürgenç	Baýmyrat Babaýew	23 080	16 594	71,90
S. Rozmetow	Tamara Täjiýewa	23 806	15 147	63,63
Nowbahar	Nurgeldi Meredow	21 966	11 279	51,35
Ruhybelent	Rasul Sadullaýew	22 100	12 465	56,40
Darganata	Kadyr Daňatarow	24 245	15 596	64,64
Dänew	Myratjan Metkuliýew	21 642	11 962	55,29
Hojagala	Merdan Dosmedow	23 221	13 793	59,68
Zergär	Serdar Joraýew	22 259	12 724	57,43
Çärjew	Azizjan Narbaýew	22 909	14 473	63,60
Farap	Gahryman Rozyýew	24 981	13 044	52,22
Türkmenabat	Maksat Hanow	22 611	11 528	51,51
Amul	Dünýägözel Kerimowa	22 965	14 138	61,90
Sakar	Mahym Gubyýewa	22 848	19 567	86,00
Garabekewül	Göwher Amanowa	21 890	13 730	62,72
Kerki	Agajan Möwlamberdyýew	21 460	13 542	63,10
Hojambaz	Agamyrat Berdiýew	22 318	15 376	69,04
Garlyk	Merdan Babakulow	21 605	12 303	56,95
Magdanly	Nurgeldi Mahmatkulow	21 998	16 423	74,86
Kemine	Sapargeldi Taganow	23 254	14 294	61,47
Jemgyýet	Seýidow Gurbangeldi	22 401	13 422	60,19
Peşanaly	Ýusupguly Eşşäýew	23 401	17 563	75,10
Türkmenistan	Sapardurdy Allahanow	22 689	16 046	70,76
Sakarçäge	Soltangeldi Babaýew	23 295	16 083	69,06
Garaýap	Kakageldi Gurbanow	23 653	12 695	53,70
Türkmengala	Muhammetnazar Täşliýew	24 841	18 775	75,58
Miras	Gurbanmyrat Aşyrow	24 791	16 176	65,25
Senagatçylar we telekeçiler partiýasy (11 ýer)				
Berkararlyk	Saparmyrat Owganow	26 908	23 396	86,95
Arçabil	Serdar Durdyýew	26 476	18 212	68,94
Arçman	Welmyrat Gutlyýew	24 938	13 948	55,93
Gumdag	Baýrammyrat Hajymämmedow	25 586	15 446	60,37
Daşoguz	Myratgeldi Goçmedow	23 351	12 212	52,30
Seýdi	Laçyn Azimowa	23 819	18 677	78,60
Amyderýa	Döwran Hudaýberdiýew	22 627	13 942	61,89

Jeyhun	Şöwket Kerimberdiýew	23 628	11 803	50,23
Pelwert	Annadurdy Ýolbarsow	21 923	12 794	58,35
Baýramaly	Döwlet Mämmedesenow	25 307	13 074	51,66
Wekilbazar	Sapa Hojanepesow	23 146	12 910	55,78
Altyn ýol	Jeren Gylyçmyradowa	23 932	12 509	52,27
Rowaçlyk	Sapargeldi Kurtow	24 130	12 765	52,90
Täze zaman	Oguljema Mollaýewa	23 304	12 213	52,41
Lebap	Bagtyýar Derkarow	22 397	12 230	55,33
Köýtendag	Ýusup Hudaýnazarow	21 352	11 917	55,81
Zarpçy	Bäşim Annagurbanow	22 341	14 288	63,96
Rysgally	Maksat Pirkulyýew	25 299	14 463	57,17
Merw	Durdy Saparow	23 007	12 515	54,40
Garagum	Berdi Amanow	27 132	14 212	52,46
Tagtabazar	Guwanç Gurbangeldiýew	24 987	16 314	65,29
Raýatlaryň topary tarapyndan hödürlenenler (48 ýer)				
Bitaraplyk	Gurbangül Baýramowa	26 417	23 208	87,85
Güneş	Gülşat Mämmedowa	24 279	20 152	83,00
Älem	Batyr Baýlyýew	35 533	18 934	53,41
Bagtyýarlyk	Şemşat Saparaliýewa	25 391	14 074	55,43
Köşi	Azat Seydibaýew	24 135	16 976	70,54
Büzmeýin	Muhammetnazar Gurbanberdyýew	25 546	16 699	65,49
Bäherden	Maksatberdi Gurbanow	23 171	13 698	59,12
Gökdepe	Nury Kömekow	26 197	15 231	58,14
Tejen	Ahmet Çaryýew	27 430	21 886	79,79
Gönýamaşa	Pirnazar Hudaýnazarow	27 877	18 903	67,81
Altyn asyr	Baýrammyrat Atageldiýew	26 346	13 706	52,03
Balkan	Atamyrat Taýlyýew	25 615	16 304	63,65
Balkanabat	Ýazpolat Keriýew	24 148	15 776	65,03
Türkmenbaşy	Amangurban Tanaýew	25 618	14 085	54,98
Bereket	Döwran Annataganow	25 154	15 064	59,89
Esenguly	Dawutdurdy Tagandurdyýew	24 970	16 758	67,12
Magtymguly	Saparmämmed Durdyýew	22 963	11 740	51,13
Boldumsaz	Tirkeş Gazakow	22 330	11 340	50,78
Yzmykşir	Almagül Nazarowa	22 653	13 787	60,86
Baýdak	Haljan Nurjanow	25 584	16 322	63,80
Derýalyk	Aýgül Annagurbanowa	22 196	11 947	53,83
Bossan	Enejan Amanýazowa	23 330	12 995	55,70

S.A. Niýazow	Jahan Gurbandurdyýewa	25 417	13 243	52,10
S. Türkmenbaşy	Orazgulyç Amanow	23 680	16 429	69,38
Aýböwür	Aýna Taganowa	24 992	13 369	54,81
Sarygamyş	Gülbahar Kakalyýewa	25 349	13 080	51,60
Asuda	Mamajan Mustakowa	21 651	11 598	53,58
Ýaşlyk	Gunça Kuliýewa	22 577	13 529	60,42
Saýat	Röwşen Jäjiýew	26 417	23 208	87,85
Halaç	Baýramguly Gurbannazarow	24 279	20 152	83,00
Çohpetde	Joramyrat Begenjew	35 533	18 934	53,41
Astanababa	Myrat Hudaýnazarow	25 391	14 074	55,43
Ýalkym	Aganyýaz Hezretow	24 135	16 976	70,54
Döwletli	Rüstem Rahmankulow	25 546	16 699	65,49
Mary	Azat Annamuhammedow	23 171	13 698	59,12
Şapak	Şatlyk Muhammetberdiýew	26 197	15 231	58,14
Oguzhan	Maksat Janmyradow	27 430	21 886	79,79
Wekil	Begenç Çaryýew	27 877	18 903	67,81
Çaşgyn	Myrat Ogşukow	26 346	13 706	52,03
Soltan Sanjar	Jeren Ýegenowa	25 615	16 304	63,65
Mekan	Sapargylyç Süleýmanow	24 148	15 776	65,03
Rehnet	Atamyrat Garaýew	25 618	14 085	54,98
Ýölöten	Rejpegeldi Meredow	25 154	15 064	59,89
Soltanbent	Maýagözel Hümmedowa	24 970	16 758	67,12
Murgap	Gurbanmyrat Muhammedorazow	22 963	11 740	51,13
Ylham	Güljahan Çarygulyýewa	22 330	11 340	50,78
Pendi	Kasym Rozyýew	22 653	13 787	60,86
Serhetabat	Agajuma Setdarow	25 584	16 322	63,80

ÝHHG/DIAHB HAKYNDÄ

Demokratik institutlar we adam hukuklary býurosý (DIAHB) “adam hukuklaryna we esasy azatlyklara doly hormaty üpjün etmek, kanunçylyk esasynda hereket etmek üçin, demokratiýanyň düzgünlerine gollanmagy öňe sürmekde we (...) demokratik institutlary gurmak, berkitmek we goramak üçin, şeýle hem jemgyýetde geçirimlilik ösdürmek” boýunça gatnaşyjy Döwletlere kömek edýän ÝHHG-niň esasy organy bolup durýar. (1992ý., Helsinki Jemleýji Resminama). Bu ÝHHG-niň ynsanperwer tagallalarynyň aýdyň subutnamasydyr.

DIAHB Polşanyň Warşawa şäherinde ýerleşmek bilen, 1990-njy ýylyň Parižde bolup geçen Sammitden soňra Erkin saýlawlar üçin Edara hökmünde döredildi we 1991-nji ýylyň maýyndan öz işine başlady. Bir ýyldan soňra bu guramanyň ady onuň giňişleýin mandatyny, ýagny adam hukuklary we demokratiýalaşdyrmak meselelerini öz içine alýandygyny beýan etmek üçin üýtgedildi. Häzirki wagtda guramada 150-den gowrak işgär işleýär.

DIAHB Ýewropada **saýlawlara syn bermek** boýunça öňde baryjy guramadyr. Her ýylda bu gurama ÝHHG-niň ýerleşýän sebitinde geçirilýän saýlawlara olaryň ÝHHG-niň borçnamalaryna, beýleki halkara standartlaryna, demokratik saýlaw standartlaryna we ýerli kanunçylyga laýyklykda geçirilýändigine syn etmek üçin münlerçe synçylary şol ýerlere goýberýär. Bu guramanyň aýratyn usulyýeti tutuş saýlaw prosesine çuňňur seljeriş bermäge ukyplydyr. DIAHB kömek beriş taslamalarynyň üsti bilen gatnaşyjy Döwletlere saýlaw ulgamyny kämilleşdirmäge ýardam berýär.

Guramanyň **demokratiýalaşdyrmak** ugrundaky çäreleri şu aşakdakylary öz içine alýar: kanunyň häkimiýeti, kanun çykaryjy edaralara goldaw, döwleti demokratik usulda dolandyryş, migrasiýa, erkin hereket etmek we gender deňligi. DIAHB her ýylda ýörite bellenen kömek maksatnamalaryny demokratik strukturalary ösdürmek üçin amala aşyrýar.

DIAHB şeýle hem gatnaşyjy Döwletlere ÝHHG-niň borçnamalaryna laýyklykda adam hukuklaryny we esasy azatlyklary ösdürmek we goramak boýunça olaryň öz üstlerine alan borçnamalaryny ýerine ýetirmekde kömek edýär. Bu wezipe dürli taraplar bilen hyzmatdaşlygy ösdürmek, dolandyryş potensiyaly döretmek üçin degişli ugurlarda gerekli tejribäni bermek arkaly, şol sanda terrorizme garşy göreşde adam hukuklaryny berkitmekde, adam söwdasynyň pidalarynyň hukuklaryny berkitmekde, adam hukuklary boýunça okuw we treningleri geçirmekde, adam hukuklaryna monitoring etmekde we habarnama döretmekde, şol sanda aýallaryň hukugy we howpsuzlygy boýunça işleri geçirmek bilen gazanylýar.

Geçirimlilik we diskriminasiýa etmezlik (kemsitmezlik) ugrundaky işlere degişlilikde, DIAHB gatnaşyjy Döwletlere ýigrenç we jynsparazlyk, ksenofobiýa (çet ýurtlylary ýigrenmek), anti-semitizm we geçirimsizligiň beýleki görnüşleri esasynda döreýän jenaýatlara garşy çäreleri işläp düzmekde kömek edýär. DIAHB-niň geçirimlilik we diskriminasiýa etmezlik meselelerine degişli işler şu aşakdaký çäreleri öz içine alýar: kanunçylyk, hukuk goraýjy edaralaryň işgärlerine trening geçmek, ýigrenç döretmeklik bilen bagly jenaýatlary we wakalary monitoring etmek, olar barada habar bermek we olara garşy görülyän çäreleri yzarlamak, şol sanda geçirimlilik, hormaty we özara düşünişmäni ösdürmek üçin okuw geçmek.

DIAHB gatnaşyjy Döwletlere **roma we sinti** azlyk halkyýetleri boýunça olaryň syýasatlaryna öz maslahatlaryny berýär. Ol roma we sinti halkyýetleriniň arasynda maksatnamalaryň amala aşyrylmagyny we aragatnaşygyň ýola goýulmagyny öňe sürýär, şeýle-de roma we sinti halklarynyň wekilleriniň syýasaty işläp taýýarlaýjy organlara gatnaşmaklaryny goldaýar.

DIAHB-niň ähli işleri ÝHHG-niň gatnaşygy Döwletleri, ÝHHG-niň edaralary we ýerlerdäki missiýalary, şol sanda beýleki halkara guramalary bilen hyzmatdaşlykda we utgaşdyrylan görnüşde amala aşyrylýar.

Giňişleýin maglumat DIAHB-niň internet saýtynda elýeterlidir (www.osce.org/odihr).